

AHLAT YÖRESİ TAŞ USTALIĞI GELENEĞİNİN SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS AÇISINDAN ÖNEMİ VE YAPI USTASI TAHSİN KALENDER

Mahmut DAVULCU*

ÖZ

Taş malzeme, günümüz Türkiye topraklarında Neolitik dönemden itibaren yapı faaliyetlerinde kullanılmaya başlanmış olup, XI. yüzyılda Anadolu'ya yerleşen Türkler tarafından da özellikle anıtsal yapıların inşasında yaygın olarak uygulanmıştır. İşlenmeye müsait taş malzemenin bolluğu, değişik taş türlerinin mevcudiyeti, geçmiş uygarlıklardan devralınan yapı teknolojisi ve kadim geleneklerin varlığı Anadolu-Türk mimarisinin büyük ölçüde taşa dayalı bir mimarlık olarak gelişmesini sağlamıştır.

Türkiye'de taş işçiliğinin en önemli merkezlerinden birisi Ahlat'tır. Doğu Anadolu Bölgesinde Van gölünün kenarında kurulu bulunan, Bitlis iline bağlı bir ilçe merkezi olan Ahlat, Ortaçağ'da önemli bir yerleşim alanı olarak karşımıza çıkar. Ahlat'ın taş işçiliği açısından güçlü bir merkez olmasının en önemli nedeni yakın çevreden kolaylıkla temin edilebilen Ahlat taşının varlığıdır. Van Gölü havzasında bir çok mimari yapıt Ahlat taşından inşa edilmiş olup, taşın kullanımını bugün de devam ettirmektedir.

Ahlat, Ortaçağ'dan itibaren yetiştirdiği sanatkârlarla ün yapmıştır. Mimarlık tarihimiz açısından önemli yer tutan bir çok eser Ahlatlı mimar ve ustaların eseridir. XVI. yüzyıldan sonra gerilemeye başlayan ve günümüze mahalli bir karakter taşıyarak da olsa gelmeyi başaran Ahlat taş ustalığı geleneği modern yapı teknikleri ve malzemelerinin yaygınlaşması, endüstriyel gelişmeler, taş işçiliğinin geçmişteki fonksiyonunu büyük ölçüde kaybetmesi, göç olgusu ve sosyo-ekonomik değişim nedeniyle bugün yok olma aşamasına doğru ilerlemektedir. Bununla birlikte Ahlatlı ustalar mesleklerini tüm olumsuz şartlara rağmen devam ettirmeye çalışmaktadır.

Ahlat taş ustalığı geleneğinin modern zamanlardaki en önemli temsilcisi Tahsin Kalender'dir. 1928 yılında dünyaya gelen ve 1948 yılından itibaren taş ustalığı ile ilgilenmeye başlayan Tahsin Kalender meslek hayatı boyunca Ahlat ve çevresinde konut, türbe, okul, cami, minare gibi farklı yapı tiplerinde 500'ü aşkın eser meydana getirmiştir. Kalender tarafından inşa edilmiş olan yapılar özenli işçiliği, sağlamlığı ve estetiği ile diğerlerinden kesin olarak ayrılmaktadır. Kalender "yapı ustası" ya da "taş ustası"ndan ziyade geleneksel mimariyi icra eden bir "mimar" olarak nitelenebilecek meziyetlere sahiptir. Tahsin Kalender'e ait en önemli eser Ahlat'ta yer alan Abdurrahman Gazi Türbesidir.

Ahlat'ta 2010 yılı içerisinde gerçekleştirilen saha çalışması sonucunda elde edilen materyal ve bilgiler ışığında hazırlanan bu makale, Ahlat yöresi taş ustalığı geleneğini somut olmayan kültürel miras perspektifi doğrultusunda analiz ederek ortaya koymayı ve Yaşayan İnsan Hazinesi Tahsin Kalender'in bu sanata olan katkılarını anlatmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Ahlat, taş ustalığı, halk mimarisi, geleneksel meslek, somut olmayan kültürel miras.

STONEMASONRY TRADITION OF AHLAT REGION AND STONE MASTER TAHSİN KALENDER IN INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE PERSPECTIVE ABSTRACT

Ahlat stone is the name given to a type of rock that is one of the most important building materials used in the construction of traditional buildings. Ahlat stone is a magmatic rock made from a type of volcanic ash. It can be red, brown, black, ash-colored, grey, light yellow and white. The stone master who work, sculpt, shape and decorate the stone for various uses are called stonemasons. Stonemasonry is quite common in Anatolian-Turkish-Islamic architecture because of the abundance of stone that is easy to work, the presence of different types of stone and the construction techniques inherited from previous civilizations. When anyone mentions stonemasonry in Ahlat, Tahsin Kalender is the man people think of.

Tahsin Kalender was born in 1928 Ahlat. He is a member of the Kalenderoğulları family, which has deep roots in Ahlat. After finishing elementary school, he took up stonemasonry starting at the age of seventeenth. Kalender quickly became a stone master because of his intelligence and skill. He has built over five hundred structures during his career.

Kalender has constructed different types of structures including mosques, fountains

* Kültür ve Turizm Bakanlığı, Halk Kültürü Araştırmacısı, mahmut.davulcu@msn.com

schools, mills, barns, tandir houses, houses, minarets and tombs. Almost all of these buildings are still standing and being used. He has executed construction projects outside of Ahlat, where he was born and raised, traveling to cities like Bitlis, Van-Erciş and Ağrı-Doğubayazıt. Kalender also learned carpentry over time because he worked in construction as a stonemason. He has also worked on gravestone carving. The most important think in his professional career has been his pursuit of innovation and new designs in stonemasonry. The structures he has built all feature quality workmanship, durability and aesthetics. Kalender's greatest work is the Abdurrahman Gazi tomb, which the built in 1974 and for which GESAV honored him with an award for his contribution to handicrafts in 2004. Tahsin kalender was proclames a Living Human Treasure by the Ministro of Culture & Tourism in a ceremony conducted in 2012 as part of the UNESCO program.

Keywords: Ahlat, stone master, folk architecture, traditional profession, intangible cultural heritage.

1. Giriş

Türkiye topraklarında Neolitik dönemden itibaren bir yapı malzemesi olarak kullanılmaya başlanan taş, XI. yüzyılda Anadolu'ya yerleşmeye başlayan Türkler tarafından da özellikle anıtsal yapıların inşasında yaygın olarak uygulanmıştır. İşlenmeye müsait taş malzemenin bolluğu, değişik taş türlerinin mevcudiyeti ve geçmiş uygarlıklardan devralınan yapı teknolojisi ile kadim geleneklerin varlığı, Anadolu-Türk mimarisinin büyük ölçüde taşa dayalı bir mimarlık olarak gelişmesini sağlamıştır. Bununla birlikte Türk sanatında taş işçiliğine dair en erken örnekler İç Asya'da bulunan mezar taşları, sandukalar, heykeller ve abidevi yazıtlardır.

Türkiye'de taş işçiliğinin en önemli merkezlerinden birisi Ahlat'tır. Ahlat, Doğu Anadolu Bölgesinde Van gölünün kenarında kurulu bulunan, Bitlis iline bağlı bir ilçe merkezidir. Ticaret yolları üzerinde bulunması, ılıman iklimi, bereketli toprakları ve su kaynakları nedeniyle özellikle Ortaçağ'da önemli bir yerleşim alanı olarak karşımıza çıkar. Halihazırdaki durumu ile bir açık hava müzesini andıran eski Ahlat şehrinin Türk sanatı ve mimarlık tarihi açısından kendisine has özel bir konumu bulunmaktadır. Ahlatlı ustalarca yaratılan mimarlık kültürü, büyük ölçüde Asya gelenekleri ile Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu'nun taş mimari geleneğine dayanan bir sentezdir.

Yerleşim yerinde mevcut yapılar ile bu yapıların meydana getirilmesini sağlayan kadim mimarlık bilgisi, hiç kuşkusuz somut olmayan kültürel mirasımızın bir parçasıdır. Bilindiği üzere somut olmayan kültürel miras (SOKÜM) UNESCO tarafından; toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar biçiminde tanımlanmaktadır. Somut olmayan kültürel miras, insan topluluklarının kültürel kimliklerinin bir kısmını oluştururken, aynı zamanda tüm insanlığın paylaştığı ortak bir servettir. Kuşaktan kuşağa aktarın bu miras, toplulukların ve grupların çevreleriyle, doğayla ve tarihleriyle etkileşimleriyle bağlı olarak kesintisiz bir şekilde yeniden yaratılır ve bu onlara kimlik ve devamlılık duygusu verir; böylece kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına duyulan saygıya katkıda bulunur. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinin amaçları somut olmayan kültürel mirası korumak; ilgili toplulukların, grupların ve bireylerin somut olmayan kültürel mirasına saygı göstermek; somut olmayan kültürel mirasın önemi konusunda yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde duyarlılığı arttırmak ve karşılıklı değerbilirliği sağlamak; uluslararası işbirliği ve yardımlaşmayı sağlamak olarak sayılmaktadır (Oğuz 2009).

2. Amaç, Araştırma Yöntemi, Veri Toplama ve Analiz Tekniği

Makale çalışması, Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü bünyesinde 2010 yılı içerisinde Bitlis İli Ahlat İlçesinde gerçekleştirilen saha araştırması sonucunda elde edilen materyal ve veriler ışığında kaleme alınmıştır. Söz konusu araştırmanın amacı hızla kaybolmakta ve değişmekte olan yapı ustalığı ve halk

mimarisi geleneğinin kültürel ve geleneksel boyutlarıyla tespiti, belgelenmesi, derlenmesi, tasnifi ve arşivlenmesidir.

Alan çalışmalarında elde edilen malzeme halkbilime özgü tekniklerle (gözlem, katılımlı gözlem, görüşme) derlenmiştir. Araştırmanın başında, ön tespit çalışması yoluyla ismi tespit edilen yapı ustası ve taşçılar, araştırmanın sözlü kaynaklarını teşkil etmiştir. Kaynak kişiler ile gerçekleştirilen görüşmeler video kayıt cihazı ve yazarak derleme yöntemi ile kayıt altına alınmış, kültürel ürünler ile bu ürünlerin meydana getirilmesi süreci ise fotoğraf çekimleri ile belgelenmiştir. Elde edilen bilgi ve belgelerin mevcut literatür ve arşiv belgeleri ışığında düzenlenmesi sonucu ise bu çalışma ortaya çıkmıştır. Çalışma, "Araştırma Evreni, Tarihsel Çerçeve, Yerleşme ve Doku, Mimari Anıtlar, Geleneksel Konut Mimarisi, Yapı Malzemesi, İnşaat Teknikleri, Ustalık Geleneği, Yapı Gelenekleri, Yaşayan İnsan Hazinesi Tahsin Kalender, Sonuç ve Yöresel Mimari Terimler" bölümlerinden oluşmaktadır. Makalenin hazırlanması amacıyla kullanılan tüm görsel ve sözlü kaynaklar AEGM Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezi'ne aittir.

Çalışmanın -hazırlanma yöntemi açısından- tümüyle araştırmaya ve yerinde tespite dayalı olması nedeniyle tamamlanmış ya da eksiksiz olduğu düşünülmektedir.

3. Araştırma Evreni

Ahlat, Türkiye'nin doğusunda, Van Gölü kenarında kurulu bulunan, 2010 yılı rakamlarıyla 21.539 kişinin yaşadığı, Bitlis İline bağlı bir ilçedir. İlçeye bağlı 1 belde (Ovakışla) ve 26 köy (Akçaören, Alakır, Bahçe, Burcukaya, Cemalettin, Çukurtarla, Çatalağzı, Develik, Dilburnu, Gölgören, Güzelsu Kınalıkoç, Kırıkkaya, Kırkdönüm, Kuşhane, Nazik, Otluyazı, Saka, Serinbayır, Seyrantepe, Soğanlı, Taşharman, Uludere, Yeniköprü, Yoğurtyemez, Yuvadami) bulunmaktadır.

Kış mevsiminin oldukça uzun sürdüğü bu bölgede karasal iklim hâkimdir. Bununla birlikte yerleşimin göl kıyısında bulunması iklimin iç bölgelere nispeten daha yumuşak ve yağışlı olmasını sağlamıştır. Rakımın 1720 metre olduğu ilçede orman formasyonuna pek rastlanmaz. Bozkır bitki örtüsü, hâkim bitki örtüsünü teşkil eder. İlçenin doğusunda yer alan Süphan ile batısında bulunan Nemrut dağları volkanik formasyonda dağlardır. Yörenin hâlihazırdaki topografik görünümünün oluşumunda bu dağların büyük etkileri olmuştur. İlçe ekonomisi büyük ölçüde tarım, ticaret ve hayvancılığa dayalıdır. Bunun yanı sıra turizm ve el sanatları da (bastonculuk, taş işçiliği) önemli geçim kaynaklarından. Ahlat taşı, dün olduğu gibi bugün de önemli bir dışsatım ürünüdür.

4. Tarihsel Çerçeve

Yörede yaşayan Urartular, yerleşim yerini "Halads", Ermeniler "Şaleat", Süryaniler "Kelath", Araplar "Hil'at", İranlılar ve Türkler ise "Ahlat" olarak adlandırmışlardır. Yerleşim yerinin ilk olarak ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte, Ahlat'taki ilk yerleşimin MÖ. XV. yüzyıla, Asurluların Uç Beyliği dönemine kadar indiği sanılmaktadır. Urartu, Med ve Pers dönemlerini Helenistik dönem izler. Roma ve Sasaniler arasında sürekli el değiştiren şehrin egemenliği Bizans ve Müslüman Araplar arasında da sık sık gidip gelmiştir. X. yüzyılda Mervanoğulları tarafından yönetilmeye başlanan şehir, XI. yüzyılda Selçuklu egemenliğine dâhil olur. 1071 yılında Sultan Alparslan Bizans imparatoru Romen Diyojeni Ahlat yakınlarındaki Malazgirt ovasında hezimete uğratmıştır. 1095 yılından sonra Ahlat ve çevresinde Ahlatşahlar devleti kurulur. Ahlatşahlar (Sökmeşahlar, Ermeşahlar) dönemi hiç kuşkusuz kentin en parlak çağıdır ve bu dönemde şehirde yaşayan nüfusun 300.000 kişiyi bulduğu tahmin edilmektedir. XIII. yüzyılda şehir Eyyubi ve Harzemşahlarca ele geçirilir. 1258'de Moğollarca işgal edilerek yağma edilir. XIV. yüzyıldaki Karakoyunlu egemenliğini Timur işgali takip eder. Kentteki Akkoyunlu hâkimiyetini Safeviler sonlandırır. 1514 yılında vuku bulan Çaldıran savaşının akabinde kesin olarak Osmanlılara bağlanan şehir Osmanlı-İran savaşları sırasında Safeviler

tarafından ağır bir biçimde yıkıma uğratılır. XVII. yüzyılda Ahlat'a gelen Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde burayı Oğuz taifesi şehri olarak tanımlar. 1639 Kasr-ı Şirin antlaşmasından sonra Osmanlı-İran savaşlarının azalması ve sınırların stabil olması ile birlikte bir nebze rahatlayan kent 1. Dünya Savaşında Ruslar tarafından işgal edilir. Savaştan ve bu işgalden büyük zarar gören, yıkıma uğrayan ve nüfusunu büyük ölçüde kaybeden şehir Cumhuriyetin ilanından sonra 1929 yılında Van vilayetine ve 1936 yılında da Bitlis vilayetine bağlı bir ilçe konumuna getirilir (Sümer 1989:19-22; Tekin 2000:17-36).

5. Yerleşme ve Doku

Van gölünün kuzeybatı kıyılarında, göle doğru eğimli bir şekilde uzanan platolar üzerinde kurulu bulunan Ahlat ilçesi bugün sergilediği yerleşme şekli ile oldukça dağınık bir yerleşim merkezi görünümü arz etmektedir. Belediye teşkilatı Cumhuriyetin ilk dönemlerinde kurulmuştur. İlçe merkezine bağlı 12 mahalle (Erkizan, Selçuklu, İki kubbe, Harabeşehir, Kacer, Kale, Kırklar, Kulaksız, Tahtısüleyman, Tunus) bulunmakta olup, mahalleler arasında büyük boşluklar mevcuttur. Mahalleler arasındaki irtibat yollarla sağlanmıştır. En eski iskân alanı Harabeşehir, Tahtısüleyman ve İki kubbe mahallelerinin bulunduğu bölge olup, Harabeşehir olarak adlandırılan sahanın Eski Ahlat kentinin iç kalesi olduğu anlaşılmaktadır.

Ahlat'ta karşımıza çıkan yerleşme deseni çeşitli ihtiyaçlar neticesinde zaman içerisinde kendiliğinden meydana gelmiş, belediye teşkilatının faaliyetleriyle belirli bir düzen almıştır. İlçenin mimari dokusunu oluşturan ana unsur konut alanlarıdır. Resmi ve kamusal yapılar ise ticaret hayatının da merkezi olan çarşı bölgesinde yoğunlaşmıştır.

6. Mimari Anıtlar

Ortaçağ İslam dünyasında Kubbet-ül İslam olarak tanınan üç büyük şehirden birisi olan Ahlat'ta XII. yüzyıldan itibaren filizlenmeye başlayan mimarlık ve taş işçiliği geleneği Ortaçağ'da büyük bir yaratıcılık örneğidir. Ahlat'ın taş işçiliği açısından güçlü bir merkez olmasının en önemli nedeni yakın çevreden kolaylıkla temin edilebilen Ahlat taşının varlığıdır.

Ahlat'ta kültür tarihimiz açısından en dikkat çeken tarihi eserler anıtsal mezar yapıları ile mezarlıklardır. Ayrıca konut, cami, kale, hamam, köprü gibi yapılar da mevcuttur. Ahlatlı ustalarca meydana getirilen bu eserler üstün bir sanat değeri taşıyan, zengin bir cephe düzeni ile bezemeye sahip anıtsal yapılardır.

Ahlat'ın Ortaçağ'daki zengin ve görkemli günlerinin kanıtları olan kümbetler dönemin yöneticileri ve büyükleri için yapılmış olan anıtsal mezar yapılarıdır. İki katlı olarak tasarlanmış olan kümbetlerin bodrum katı mezar hücreleri olarak düzenlenmiştir. Birinci kat ise genel olarak sandukanın bulunduğu kısımdır ve ziyaret amacıyla kullanılır. Anonim Kümbet-I, Anonim Kümbet-II, Çifte Kümbetler (Hüseyin Timur ve Esen Tekin Kümbetleri), Bugatay Aka Kümbeti, Emir Ali Kümbeti, Emir Bayındır Kümbeti, Erzen Hatun Kümbeti, Hasan Padişah Kümbeti, Keşiş Kümbeti, Mirza Bey Kümbeti, Ulu Kümbet (Usta Şagirt Kümbeti), Şeyh Necmettin Kümbeti Ahlat'ta bulunan ve zikredilmesi gereken başlıca kümbet yapılarıdır.

Yerleşim yerinde birçoğu Ortaçağ'dan itibaren defin için kullanılmış olan pek çok mezarlık sahası ve hazire (yaklaşık 49 adet) mevcuttur. Meydanlık mezarlığı yerleşim yerindeki en büyük ve en önemli mezarlık sahası olup yaklaşık olarak 210 dönüm genişliğe sahiptir. Yerleşim yerinde tespit edilebilen kültür tarihimiz açısından en önemli mezar taşları Meydanlık mezarlığında bulunmaktadır. Gene en yetkin sanatkarlarca meydana getirilmiş olan mezar taşları da bu mezarlık sahasında karşımıza çıkar. Bu mezarlıkta XII. yüzyıl başından XVI. yüzyıla kadar tarihlenen mezarlar yer alır. Muhtelif tiplerde yaklaşık bin tane mezar taşının edildiği bu mezarlık doğudan batıya doğru İki kubbe mahallesi ile Harabeşehir arasındaki geniş düzlüğü kaplamaktadır. Anadolu'nun usta kitabesi ihtiva eden en eski mezar taşı da burada yer alır. Meydanlık mezarlığında ayrıca "akıt" adı verilen "kurgan" tarzı mezarlar da karşımıza çıkar. Kayı

mezarlığı, Kırklar mezarlığı ve Kale mezarlığı Ahlat'ta bulunan ve zikredilmesi gereken diğer mezarlık sahalarındandır (Karamağaralı, 1992).

İskender Paşa Camii (16.yüzyıl), Kadı Mahmut Camii (16.yüzyıl), Emir Bayındır Mescidi (15.yüzyıl) ve Ulu Cami (13.yüzyıl) Ahlat'daki önemli dinsel yapılarıdır. Ahlat'ta bulunan bir diğer önemli eser 15. yüzyıla ait olan Emir Bayındır Köprüsüdür. Van Gölü kıyısında Osmanlı dönemine ait Sahil Kalesinin kalıntıları bulunmaktadır. Harabeşehir Hamamı, İskender Paşa Hamamı, Çifte Hamam yerleşim yerindeki hamam yapılarıdır (Tabak 1972:20; Uluçam 2002:183-260).

7. Geleneksel Konut Mimarisi

Ahlat evlerinin oluşumunda bölgenin jeolojik yapısı, coğrafi şartlar, ihtiyaçlar, gelenekler ve inanç belirleyici faktörler olmuştur. Ahlat'ta karşılaştığımız geleneksel konutlar inşa tekniklerine bakılarak kabaca ikiye ayrılabilir:

1. Kayaya Oyma Konutlar.
2. Yığma Konutlar.

Bu şekilde yapılan bir tipolojik ayırım bölgedeki konut mimarisinin kronolojik gelişimine de uygundur. Yörede yaşayan insanlar ilk önce kayaları oyarak oluşturdukları barınaklarda yaşamışlar daha sonra da yığma tekniğiyle inşa edilen konutları meydana getirmişlerdir. Yoğun olarak Harabeşehir ve Taht-ı Süleyman mahallelerinde karşılaştığımız kayadan oyma konutlar günümüzde yaşama amacıyla kullanılmamaktadır.

Yığma konutlar genellikle bir bahçe içerisinde yer alan, tek ya da iki katlı yapılarıdır. Çarşı bölgesi konut planlamasında bahçe kaybolur ya da boyutları küçültülerek sınırlandırılır. Tek katlı konut tipi -arkaik özellikler taşıması nedeniyle- çok katlı konutlara göre daha eski olmalıdır. İki katlı konutlarda hacimlerin ihtiyaç ve işleve göre katlar arasında konumlandırılması durumu doğal olarak tek katlı konutlarda karşımıza çıkmaz. Kat sayısı, ev sahiplerinin maddi durumlarını da ortaya koyan bir göstergedir.

Evlerin bahçe ya da avlu kısmı "avli" olarak adlandırılır ve taş bir duvarla sokaktan ayrılmıştır. Mümkün olduğunca geniş tutulmaya çalışılan ve içinde bulunan ağaçlarla yeşil bir görünüme sahip olan bahçe, günlük hayatın bir kısmının da geçtiği, kışa hazırlık faaliyetlerinin yürütüldüğü işlevsel bir alandır. Bahçe kapısına verilen isim "bergon"dur. Evin genel yapısı içerisinde yer alan diğer bazı mekânlar da bahçe içerisinde konumlandırılmıştır. Bunlardan tandirevi (tendirevi) içerisinde tandır ve ocak bulunan ve bir nevi mutfak olarak kullanılan yapı ya da mekân; tezeklik, yakıt olarak kullanılan tezekerin muhafaza edildiği mekân; basmalık, hayvan gübrelerinin tezek yapılmak üzere biriktirildiği basit yapı ya da alan; merak, hayvan yemi ile gerekirse tezek depolanan yapı, hela/yüznumara ise tuvalet olarak kullanılan müstemilat yapısıdır.

Eve giriş çıkışı sağlayan ana giriş kapısı dergah kapı ya da cümle kapı olarak adlandırılır. Çok katlı evlerin zemin katları genel hizmetler, hayvancılık ve depolama amacıyla kullanılmış, üst katlarda tümüyle yaşama amacıyla değerlendirilmiştir. Zemin katta yer alan ve akır adı verilen mekan büyükbaş hayvanların barındırıldığı hacimdir. Üst katta ravak/revak adı verilen sofa mekânı ile odalar yer alır. Oda içlerinde çeşitli amaçlarla kullanılabilen büyüklü, küçüklü, kapaklı ya da kapaksız niş tarzında dolaplar bulunmaktadır. Büyük oturma odası divan odası, odalarda yer alan ve banyo yapılan mekân hamam ya da "çol", yiyeceklerin muhafaza edildiği yer kiler, yatak, yorganın muhafaza edildiği ahşap dolap ise yataklık olarak isimlendirilir. Eski evlerde tuvalet mekanı ev içerisinde değil bahçededir. Günümüzdeyse evin bünyesine dahil olmuştur. Genellikle zemin katta yer alır.

Geleneksel konutlar Anadolu'nun karakteristik örtü sistemi olan toprak damla örtülüdür. Ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede sac ya da kiremit kaplı ahşap kırma çatılar uygulanmaya başlamıştır. Konutlarda Anadolu Türk Evlerinde

yaygın olan dış sofalı ve iç sofalı plan tipleri yaygın olarak karşımıza çıkar (Karakuş 2008:231).

Konut inşasında özellikle yer seçimine dikkat edilir. Arsanın yola yakın olması, bataklık arazi olmaması, sel görmeyecek bir yerde olması göz önünde bulundurulur. Arsanın kuzeyine ev ve diğer mekanlar konumlandırılarak güneş ve manzaranın kapanması önlenir. Evlerin cepheleri Van gölünü görecek şekilde batı ve güneye doğru konumlandırılmıştır. Kuzey cepheler genelde sağırdır ve soğuğu önlemek amacıyla pencere açılmaz. Tuvalet ve banyo mekanları evin kuzey tarafında yer alır¹. Cephe tayininde kible de göz önünde bulundurulur².

Geleneksel konutlarda sobanın bölgeye girişinden önce kullanılan en önemli ısınma aygıtı tandır ve ocaktır. Yakıt olarak genellikle “kemre” ve “saçma” adı verilen tezek türlerinden faydalanılmıştır.

Yörede elektriğin yaygın olarak kullanılmadığı dönemlerde aydınlatma amacıyla çıra ile idare ya da lüks adı verilen çeşitli aydınlatma araçları kullanılmıştır. Çıra adı verilen toprak kandillerde yağ, lüks ve idare olarak adlandırılan lambalarda ise gazyağı yakılmıştır.

8. Yapı Malzemesi

Geleneksel yapıların inşasında kullanılan en önemli yapı malzemesi, yörede, Ahlat taşı olarak adlandırılan taş cinsidir. Oluşumu itibarıyla magmatik taş grubundan olan ve bir tür volkanik kül olan Ahlat taşının rengi kırmızı, kahverengi, siyah, kül, gri, açık sarı ve beyazdır. Yapısal olarak andezit taşı grubuna dahil olan Ahlat taşı, yanardağdan püsküren volkanik lavın katman katman birikmesi ve ani olarak soğuması sonucu meydana gelmiştir. Süslemeye elverişli, kolay işlenebilen, sıcaklık değişimlerinden çok az etkilenen, volkanik kökenli olması nedeniyle oldukça hafif ancak aynı zamanda uzun ömürlü bir taş cinsi olarak ifade edilmektedir (Boran 1997: 370-371).

Bu taş Ahlat'ın kuzeybatısındaki taş ocaklarından çıkarılmaktadır. Taş ocakları bulunduğu mevkiye göre isimlendirilmiştir. Ocakların bulunduğu başlıca mevkiiler Güvercinlik, Kuruçay, Karhane, Ortakira, Yassitepe, Uzunyol, Kellebulak, Kafirkalesi, Malhankira, Uludere, Sütey Yaylası ve Değirmençalı'dır (Boran 1997:369). Yöredeki taş ocaklarından Şihkulakları mevkiinden çıkartılan koyu renkli taşın en sağlam ve uzun ömürlü taş olduğu ustalarca ifade edilmiştir.

Ocaktan taşın çıkarılması ameliyesi, taş yatağının tespiti ve üstündeki toprak tabakasının temizlenmesi ile başlar. Verimli taş ocaklarının derinliği 1-10 m. arası değişir. Ocaktaki taş üst üste yığılmış damarlar halindedir ve bu sayede kalıp halinde sökülebilmektedir (Boran 1997:369). Damarlar taş ustaları tarafından genel olarak “tel”, yatay damarlar “telbastı”, dikey damarlar ise “telyüz” olarak adlandırılır. Taş ocaktan “çivileme” adı verilen bir metotla çıkartılmaktadır. Buna göre demir kamalar düzgün bir sıra halinde kaya kütesine çakılmakta ve sonra manivelalarla oynatılan kaya kütesi istenen boyutta patlatılarak kütük halinde çıkartılmaktadır. Kütük halindeki taş bloklar da gene demir kamalarla patlatılarak daha küçük parçalara ayrılmaktadır. Taş malzeme ocaktan blok halinde (kütük) satın alınarak traktör römorkları ile inşaat alanına taşınmakta ve burada yonucu ustalar tarafından giran adı verilen taşçı çekici,

¹ “...Tuvalet , banyo ekseriyat kuzey tarafa atıyoruz. Yani evin karanlık tarafına. Yani manzaralı tarafa mutfağı bırakıyoruz. En manzaralı taraf. Diğer manzaralı tarafa oturma salonu, yatak odaları belki kuzeye falan gider, yani hep öyle ayarlarız evleri... Temel yerini seçerken mesela sel alacağı bi yerlerde olmasın, batahlıklarda olmasın veya bir sarp kayabaşında olmasın veya evi seçtiğiniz zaman ila bizde evin güney tarafı açık olması lazım. Eğer ışık bakımından eğer sıcak bakımından eğer manzara bakımından daima evleri arsanın kuzey tarafına alıyoruz. Evlerin güney tarafını yeşillik için, bağ bahçe için bostan için bırakıyoruz...” (K.K.Tahsin Kalender).

² “(Evin cephesi) kibleye, ekseri kibleye. Kibleyi takip eder...” (K.K.Mustafa Şirin).

gönye, murç, şakul ve tarak yardımı ile işlenerek duvarcı ustalarınca duvardaki yerine yerleştirilmektedir. İstenirse taş yüzey üzerinde kazıma ve kabartma gibi tekniklerle işlemler de yapılabilir. İşlenen taşlar işlevlerine göre farklılıklar göstermektedir: Köşe taşı, kemer taşı, tirindi taşı vb. Günümüzde taş ocaklarının büyük bir kısmında taş, makineler yardımıyla çıkarılmakta ve kesilmektedir.

Ocaktan çıkarıldığı sırada yumuşak bir yapısı olan Ahlat taşı bu nedenle oldukça kolay bir şekilde işlenebilmektedir. Havayla temas eden taş bir süre sonra sertleşmekte ve mukavemeti artmaktadır. Van gölü havzasında bulunan pek çok mimari yapıt Ahlat taşından inşa edilmiş olup kullanımı bugün de devam etmektedir. Ahlat taşının geçmişte de ekonomik açıdan değerlendirildiği ve dış satımının yapıldığı Osmanlı kayıtlarından anlaşılmaktadır (1537 ve 1540 tarihi tapu tahrir icmal defterlerinde “maden-i taş” yıllık vergi gelirleri belirtilmiştir.). Ahlat taşı önemli bir dışsatım ürünü olarak bugün dahi Ahlat ekonomisinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Ahlat'ta bugün inşa edilen yapılarda ve özellikle konutlarda Ahlat taşı dış kaplama amacıyla kullanılmaktadır.

İnşaat faaliyetlerinde kullanılan bir diğer malzeme ahşaptır. Ağaç ve ormanın son derece sınırlı olduğu bu coğrafyada ahşap, sınırlı kullanımı olan, tali bir malzemedir. Kapı, pencere, dolap, korkuluk gibi mimari öğelerle toprak damların³ yapımında karşımıza çıkar. Keren adı verilen büyük dam kirişleri, “perdi” adı verilen mertekler ve döşeme ağaçları dikme kavaklardan imal edilir. Sınırlı örnekte kiraz ağacı da kullanılmıştır. Geleneksel olarak ağacın bir kesim zamanı vardır. Kesim zamanına riayet edilirse ağacın uzun zaman yaşayacağı ustalarca ifade edilmektedir⁴.

Toprak ve topraktan elde edilen çeşitli ürünler bölgedeki mimari faaliyetler içerisinde karşımıza çıkan bir diğer yapı malzemesidir. Düz damların kaplamasında bahçe toprağı kullanılır. Elenmiş topraktan yapılan çamur harç ise bağlayıcı olarak uygulanmıştır.

9. İnşaat Teknikleri

İnşaat tekniği; kısaca “mekân yaratma sanatı” olarak nitelendirilen mimarlık faaliyetleri içerisinde, bu faaliyeti gerçekleştirmeye yönelik her türlü uygulama, yöntem, işlem ve yoldur. Geleneksel yapı teknikleri nesiller boyu süren uygulamalarla geleneksel yapı tekniklerinin -kendi koşulları içerisinde- mükemmelleşmesi sonucunu vermiştir.

Ahlat'ta uygulanmış olan ve yüzlerce yıllık deneyim ve bilgi birikimine dayanan geleneksel yapı tekniklerinin en önemli özelliği bu tekniklerin basitliğidir. İklim, bitki örtüsü, jeolojik yapı, tarihsel geçmiş ve sosyal yapı gibi etkenler bu yapı tekniklerinin oluşumu, gelişimi ve farklılaşması konularında yadsınamayacak bir etki göstermiştir.

Yörede yakın geçmişten günümüze gerçekleştirilen mimari faaliyetlerde karşılaştığımız iki ana yapı tekniği vardır. Bunlar kesme/oyma tekniği ile yığma taş tekniğidir.

9.1. Kesme/Oyma Tekniği

Bu teknikle meydana getirilmiş olan konut, depo vb. mekânlara Harabeşehir ve Taht-ı Süleyman mahallelerinde tesadüf edilir. Ayrıca Yuvadama ve Otluyazı köylerinde de bu teknikle oluşturulmuş mekânlar karşımıza çıkar.

³ Toprak damlar yaklaşık 70 santim kalınlığında olur. Yapımı kısaca şöyledir: Keren ve mertekler atıldıktan sonra tavan döşemeleri çakılır, üzerine yonga serilir, yonga tabakasının üstü küçük taşlarla kaplandıktan sonra çamur serilir ve loğ taşları ile sıkıştırılır. Kar ve yağmur suyu düşünülerek belli bir eğimle yapılan damların uygun yerlerinde taştan çöntenler bulunur. Günümüze toprak damların yerini betonla kaplı düz damlar ve ahşap kırma çatılar almaya başlamıştır.

⁴ “(Ağacı) ilkbaharın kesmek lazım, dayanışlı olur.” (K.K.Mustafa Şirin).

Volkanik bölgelerde yer alan kaya kütlelerinin taş işçileri tarafından oyulması/kesilmesi ve bu suretle mekânların oluşturulması tekniğidir. Bu yapı sisteminde yumuşak kaya kütlelerine belirli bir sıra ile demirci yapması büyük çiviler çakılır, daha sonra balyozlarla bu demir çivilere vurularak kaya patlatılır ve bir oyuk açılırdı. Sonra da el aletleri yardımı ile bu oyuk içeriye doğru genişletilerek bir koridor oluşturulur, yapının tasarlanan planı doğrultusunda mekânlar kabaca meydana getirilirdi.

9.2. Yiğma Taş Tekniği

Bu teknikte duvarlar yapı taşlarının üst üste bindirilmesi yoluyla inşa edilir. Taşların arasında bağlayıcı olarak harç kullanılabildiği gibi zaman zaman bu duvarların herhangi bir bağlayıcı kullanılmadan da inşa edildiği görülebilmektedir.

Yiğma taş tekniği ile inşa edilmiş olan yapılarda taşıyıcı sistem ayrı bir strüktür değil bizzat örülen duvarlardır. Gene bu duvarlar mekânları birbirinden ayırma görevini de üstlenmiştir. Bu tip yapılarda duvarların dış ve iç yüzleri kesme taştan örülmekte ortası ise küçük taşlar ve toprak kökenli bir harçla doldurulmaktadır. Duvar kalınlığı yaklaşık 80 cm.dir. Dış yüzdeki taş dışarı taş, iç yüzdeki taş ise içeri taş olarak adlandırılır. Dış cepheye bakan taşlar üzerindeki işçilik, iç mekana bakan taşlara nazaran daha incedir. Duvarın bütünlüğünü sağlamak amacıyla taşların arasında ise genellikle elenmiş ince toprakla yapılan çamur harç kullanılmıştır. Horasan harcı ve kireç harcın kullanıldığı örnekler de karşımıza çıkabilmektedir. Bazı uygulamalarda ise herhangi bir bağlayıcı kullanılmamıştır. Kuru duvar olarak adlandırılan bu uygulamalar genellikle bahçe duvarı gibi basit örneklerde tesadüf edilir.

10. Ustalık Geleneği

Türk halklarının yüzyıllar boyunca ve farklı coğrafyalarda göçerlikle yerleşik hayatı bir arada yürüttükleri tarihsel bir gerçektir. Arkeolojik veriler Orta Asya'da gelişmiş bir mimarlık geleneğinin varlığına işaret eder. Eski Türkçeye dair kimi metinlerde inşaatla ilgili çeşitli meslek isimleri (ıgaççı-marangoz, titigçi-duvarcı, yapıgçı-inşaat ustası, kudugçı-kuyu kazıcısı, Ögân kâsgüçi-su seti yapımcısı, Bâdizçi-süsleme sanatçısı vb.) karşımıza çıkmaktadır (Şen 2007:113-121). XI. yüzyıl sonrasında Asya'dan Anadolu'ya yaşanan göçler sırasında yalnız göçebeler değil şehirli ve köylü halk da bu yeni topraklara yerleşmiştir. Şehir ve köy hayatına adapte olmuş olan Türk gruplarının da tıpkı göçebeler gibi kendi mimari geleneklerini yeni topraklara taşımış olmaları güçlü bir olasılıktır. Anadolu Selçuklu dönemine ait kaynaklarda geçen "Emir-i Mimar" ünvanı, kesin olmamakla birlikte merkezi bir mimarlık örgütünün varlığına işaret etmektedir. Benna, mimar, durud-ger (dülger), mühendis, ressam, nakkaş, haccar (taşçı), neccar, seng-traş, acuri, kariz-ken (kanal açıcı), hişt-zen (kerpiççi), gil-endayende (sıvacı) bu dönemde kullanılan inşaatla ilgili meslek isimlerinden bazılarıdır (Merçil 2000:82-105). Osmanlı imparatorluğu döneminde imar ve inşa faaliyetleri ile mimarlıkla ilgili işlerden Mimarbaşı yönetimindeki Hassa Mimarlık Ocağı adında saraya bağlı bir örgüt sorumludur. Bu örgüt Osmanlı Devleti'nin imar ve inşa faaliyetlerinin merkezden taşraya kadar uzanan bir zincirin ilk halkasıdır. İstanbul dışında bulunan eyalet mimarları, şehir mimarları ve vakıf mimarları da ocağa bağlı sayılmışlardır. Ocağın görevleri kamuya ve devlete ait inşaat ve tamirati yapmak, özel inşaatları denetlemek, yapı malzemesinin temini, vasıf ve fiyatlarının tespiti, askeri hizmetler, kalfa, usta ve amelelerin yevmiyelerinin tespiti, inşaat malzeme ve inşaat esnafının denetlenmesidir. Aynı zamanda bir eğitim kuruluğu olan Hassa Mimarlar Ocağı'nın önemli görevlerinden birisi de işçi, usta ve kalfaların eğitimlerini denetlemektir. Ocak, 1831 yılında Ebniye-i Hassa Müdürlüğü kurulana kadar çalışmalarına devam etmiştir. Yapıcılık konusunda çalışan ustalar (benna, sengtraş, neccar, nakkaş, lağımger, haddad, camger, sürbger vb.) Saray'ın Ehl-i Hıref Teşkilatı içerisinde yer aldıkları gibi serbest olarak da teşkilatlanmışlardır. Taşrada ise şehir mimarlarının denetiminde örgütlenmişlerdir (Turan 1963:159-179; Hersek 1990:42-48; Alsaç 1992:93-97; Afyoncu 2001:5-53; Taş 2003:204-210).

Ahlat, özellikle Ortaçağ'da yetiştirdiği sanatkarlarla öncelikle Van Gölü havzasında ve Anadolu'nun diğer bazı bölgelerinde ün yapmıştır. Ahlat'ta yetişen sanatkarlardan bir kısmı Ahlat dışında meydana getirdikleri eserler dolayısıyla tanınmaktadır. Bunlar: Konya Alâeddin Camiinin ahşap minberini (1155) yapmış olan el-Hac Mengümberti el-Hilati, Divriği Ulu Camii, Darüşşifası ve Ahmet Şah Türbesini (1228-1229) inşa etmiş olan Hürremşah bin Mugis el-Hilati, Divriği Ulu Cami ve Darüşşifasının yapımında çalışan Ahmed Nakkaş Hilati, Tercan Mama Hatun Türbesini (XII. Yüzyıl) inşa etmiş olan Ebu'n-Nema bin Mufaddalu'l-Ahval el-Hilati ile Gevaş Halime Hatun Kümbetini inşa eden Esed bin Pehlivan Havend'dir. Alay Han'ın (XII. Yüzyıl) mimarı da Ahlatlı bir ustadır (el Hilati en-Neccar). Ahlat'da inşa edilmiş olan bir takım eserlerin mimarı da Ahlatlıdır. Ahlat Erzen Hatun Kümbetinin (1396-1397) mimarı Kasım bin Sinan Üstad Ali'dir. 1447 yılında inşa edilmiş olan Ahlat Emir Bayındır Mescidi ve Kümbeti'nin mimarı Baba Can Beg'in de Ahlatlı olduğu düşünülmektedir. 1564-1565 yıllarında inşa edilen Ahlat İskender Paşa Camiinin de adı tespit edilemeyen Ahlatlı bir baş mimar tarafından inşa edildiği bilinmektedir. Günümüze hiç bir eseri gelmemekle birlikte tarihsel kaynaklar Ahlat'da XII. Yüzyılda yaşayan bir mühendis-mimar'ın ismini vermektedir: Yakut el-Hisabi. Bunların dışında Ahlat'taki anıtsal ölçülerdeki mezar taşlarına imzasını atan 20 taş ustasının daha ismi bilinmektedir: Ahmed, Ahmed el-Müzeyyin, Asil bin Vesı (Üveys), Buus bin Şemsik ed-Darbabi el-Hilati, Cumâ bin Muhammed, Esed bin Eyyub, Esed bin Havend, Hacı Miran bin Yusuf, Hacı Mirçe bin Miran, Hacı Yusuf bin Miran, Hasan bin Yusuf, Havend bin Bergi, İbrahim bin Kasım, Kasım bin Muhammed, Kasım bin Üstad Ali, Muhammed bin Miran, Muhammed bin Veys (Üveys), Muhammed Davud, Osman bin Hasan, Veys (Üveys) bin Ahmed. Ayrıca kendi eserleri günümüze gelemeyen ancak yetiştirdikleri ustaların kitabelerinde ismi bilinen iki taş ustası daha mevcuttu: Üstad Ali ve Üstad Hoyeng. Meydanlık kabristanında rastlanan üç kabir de muhtemelen taş ustalarına aittir: Üstad Ali bin Mevdud, Üstad Miran bin Hacı Mir Hüseyin el-Haccare ve Üstad Alamuddin Sencer es-Sayigi. Mezar taşlarında imzası bulunan Kasım bin Üstad Ali'nin aynı zamanda Ahlat Erzen Hatun Kümbetini (1396-1397) de inşa eden mimar olması taş ustalarının çok yönlü kimliğine işaretir. Aynı şekilde Gevaş Halime Hatun Kümbetini (1335) inşa eden Esed bin Pehlivan Havend'in de Ahlat mezarlıklarında pek çok eseri bulunmaktadır. Mezar taşlarında bulunan imza kitabelerinin bazıları sanat hayatının aşamalarını ifade etmektedir: Gulam, şagirt, üstad. Bazı mezar taşı kitabelerinde rastlanan "Ahi" ve "Feta" kelimeleri sanatkârlar arasında bir Ahi teşkilatının mevcudiyetine delil olmaktadır. Gene bu kitabeler ustaların önemli bir kısmının akrabalık ve usta-çırak ilişkisi içerisinde olduğunu göstermektedir. XVI. Yüzyıldan itibaren ekonomik ve siyasi olarak önemini kaybetmeye başlayan Ahlat'da mimarlık faaliyetleri ve taş işçiliği geleneği de gerilemeye başlamıştır. Meydanlık mezarlığında XVI. Yüzyılın ilk çeyreğine ait dört eseri bulunan Kasım bin Muhammed Ahlat'ın son büyük taş ustasıdır. Bu yüzyıldan sonra taş işçiliği bir halk sanatı olarak devam ederek günümüze ulaşmıştır (Karamağaralı 1971:4-5; Sayan 1999:70-81; Sönmez 1989:164-166,220,370-371, Karamağaralı 1992:88,98,109-111,120198,200; Bayburtluoğlu 1993:42-43,279-280).

Günümüzde, Türkiye coğrafyasının diğer bölgelerinde olduğu gibi Ahlat yöresinde de mimarlık faaliyetlerinde görev alıp yapıcılık işlerini geçim kaynağı olarak icra eden meslek erbabı **usta** olarak adlandırılır⁵. Yörede yapı işlerinde çalışan ustaları

⁵ Alan araştırması sırasında ismi tespit edilebilen Ahlatlı taş ustaları: Tahsin Kalender, Seyfettin Altındaş, Seyfettin Acaroğlu, İdris Alçıçek, Bahattin Avcı, Cengiz Avcı, Cihan Ayazer, Cüneyil Ayazer, Mustafa Ayazer, Niyazi Ayazer, Hulusi Çoban, Vehbi Değerli, Yasin Değerli, Hanifi Deveci, Murat Deveci (Hanifi Deveci'nin çırağı), Ziya Ergezen, Mehmet Gülççek, M.Hanifi Gülççek, Ali Kaya, Sedat Macaroğlu, Seyit Mehmet, Muhir Sönmez, Deryami Şeker, Adem Şirin, Mustafa Şirin, Ercan Yıldız, Murat Yıldız (Ömer Yıldız'ın çırağı), Mustafa Yıldız, Ömer

taş işçileri, yapı ustaları ve marangoz/dülgerler olmak üzere iki ana gruba ayırmak mümkündür. Taş işçileri yörede bulunan taş ocaklarında çalışan ve işleri sadece taş kesmek ve satmak olan kişilerdir. Yapı ustaları binaların kaba inşaatını yapan kişilerdir. Onların işlerini tamamlamalarından sonra marangozlar binanın ahşap aksamını yaparak binayı yaşanır hale dönüştürür.

Yapı ustaları yapıcılık işlerini yürüttükleri gibi aynı zamanda yapı kültürü ve geleneksel mimarlık bilgisini geçmişten günümüze nesilden nesile aktaran kişilerdir. Yapı ustalığı genellikle babadan oğula geçen geleneksel bir meslektir. Hevesi ve kabiliyeti olan gençlerin usta tarafından eğitilip yetiştirilmesi ile kuşaktan kuşağa aktarılır. Eğitim süreci gözlem, uygulama ve söze dayalıdır. Mesleğe başlama yaşı değişkendir. İnsan gücüne dayalı zor bir meslek olması nedeniyle yapıcılık işlerine ancak delikanlılığa adım atmış, bünyesi sağlam gençler dâhil olabilir. Bir ustanın yanına çırac (şagird) olarak giren kişi bir yandan inşaatta uzmanlık istemeyen işleri yaparken bir yandan da ustadan yapıcılıkla ilgili çeşitli teknik bilgileri, alet kullanımını ve maliyetle ilgili hususları öğrenmeye başlar. Yeteneğine bağlı olarak bir süre sonra yonucu olarak çalışmaya başlayan genç birkaç yıl içerisinde kalfalık statüsüne yükselir. El becerisi yetkinleşen, mimari bilgisi gereken seviyeye ulaşan ve çevrede kabul görmeye başlayan kalfa artık usta olarak kendi başına iş alarak çalışmaya başlayabilir. Ustalık aşaması kişiden kişiye değişmekle birlikte genellikle yirmili yaşların ortasında gerçekleşmektedir.

“Askerden geldikten sonra başladık ustalığa. Benim ustam Yunus usta. Dört sene sonra artık işi ele aldım. Dört sene yonuculuk yaptım, taş yondum. (İşe ilk başlayanlar) yonuculuk yapıyor, ondan sora yavaş yavaş artık bi bina şeyine kalfa oluyor, kalfadan sora usta oluyor.” (K.K.Mustafa Şirin).

“...şimdi usta, taş ustası diyorlar. Usta-şagirt eski usuldur. Ben mesela ustayım, yanımda çalışan şagirttir. Hala da vardır. O eski usul vardır. Fakat şimdi ekseriyet taş ustası...biz bir inşaata girdiğimiz zaman birkaç arkadaşla giriyoruz. Mesela sekiz kişi, on kişi. Çünkü bir kısmı taş yonuyor, bir kısmı taşı getiriyor, bir kısmı çamurunu harcını yapıyor. Bunlar da öğreniyorlar.” (K.K.Tahsin Kalender).

Ustalık profesyonel manada bir meslek olmakla birlikte esasında ustalar da yerleşim yerinde yaşayan diğer insanlar gibi toprak işleyen ve hayvancılık yapan bir çiftçidir. Ustalık ancak yılın uygun mevsiminde ve eğer iş varsa yürütülür. Ahlatlı ustalar Ortaçağ'da olduğu gibi günümüzde de yaşadıkları yerleşim yerinde iş bulamadıkları dönemlerde çevredeki yerleşimlere iş aramak amacıyla gruplar halinde gitmektedir. Gezgin usta gruplarının bu tür faaliyetleri bölgedeki yerel yapı bilgisini değiştiren, dönüştüren ve geliştiren sonuçlar vermiştir.

Ustalarca inşa faaliyetlerinde kullanılan aletler takım olarak adlandırılır. Bu aletler şakül, lar teli/çırpı, gönye/zive, terazi, metre, tarak çekici, kıran çekici, murç, çivi (taşın patlatıldığı kama), balyoz/zomp, çamur teknesi, tezgere, kazma, kürek, mala, ayak keseri, keser, buhçı (bir tür testere), küştüre ve rende gibi basit el aletleridir. Bugün için ustalar tümüyle metrik ölçüler kullanmaktaysa da yakın geçmişe kadar bazı ustaların geleneksel ölçüleri de kullandığı bilinmektedir.

İnşaat faaliyeti, ustabaşının gözetiminde işbölümü içerisinde gerçekleştirilen sistematik bir ameliyedir. İnşaat sırasında amele ve çıraklar harç karmak, taş taşımak gibi beceri istemeyen işleri yapar. Yonucuların görevi ocaktan parça halinde kesilen

taşları duvarcı ustalarının istediği ölçü ve biçimlerde yonmaktır. Duvarcılar yonucuların biçimlendirdiği taşları duvardaki yerine yerleştirir. Bu insanlar bina ustası ya da ustabaşı adı verilen kişi tarafından yönlendirilir ve organize edilir. İnşaatın tüm mali ve teknik yönlerinden bu kişi sorumludur.

Geleneksel mesleklerin birçoğunun olduğu gibi yapı ustalarının da bir meslek piri bulunmaktadır. Geleneğe göre "pir" bir sanatın ya da zanaatın ilk kurucusu olduğuna inanılan kişidir. Ahlatlı taş ustalarının piri, Kabe'yi inşa eden Hz. İbrahim'dir:

"Taş ustalarının (piri) Beytullah'ı yapan, Kâbe'yi, Hazreti İbrahim. Öyle derler, Hazreti İbrahim." (K.K.Tahsin Kalender).

Kara ikliminin hakim olduğu, kar yağışının görüldüğü ve son derece düşük sıcaklıkların yaşandığı yörede inşaat mevsimi ilkbaharda başlar, Sonbahar'a kadar devam eder:

"Bizim burada inşaat ekseri Nisan ayında başlar, işte Eylül sonunda Ekim sonunda biter. Çünkü havaya bağlı, mevsim geçiyor artık... çok, kış memleketi olduğu için biz mayıs ayından ekimin sonuna kadar çalışabiliyoruz. Çünkü kış kar olunca don başlayınca çalışmıyoruz. fakat baharın, ilkbaharda veya sonbaharda soğuk oluyor, çalışmıyoruz." (K.K.Tahsin Kalender).

"(İnşaatlar) ilkbaharın başlar, son güze kadar. Havadan dolayı, don yapar." (K.K.Mustafa Şirin).

Ustalar iş varsa genellikle haftanın yedi günü de çalışır. Bununla birlikte Cuma günü çalışmamak, ya da Cuma namazı saatlerinde çalışmamak yaygın bir gelenektir.

"Gün Allah'ın günü. Yalnız cuma günü çalışmak biraz namaz için iyi değil. Cuma namazını kıldıktan sonra gene de çalışabilir... Biz Cumalarız yalnız, haftada bir gün Cuma tatil. Cuma günü hem istirahat eder, hem namazını kılar, hem temizliğini yapar. Altı gün çalışılır." (K.K.Tahsin Kalender).

"Cuma günü birahtırdık işi. Cuma günü çalışmazdık. Cuma günü istirahat ederdik, hem namazımızı kılardık." (K.K.Mustafa Şirin).

Çalışma saatleri güneşe göre ayarlanır. Modern zamanlara kadar geleneksel toplumlarda mesai kavramının bulunmadığı ve havanın aydınlanması ile kararması arasında geçen sürenin çalışma saati olarak değerlendirildiği bir vakıadır. İnşaat alanında sabah erkenden başlayan çalışma, akşam, hava kararmaya başlayınca sona erer:

"...Bizim Ahlat'ta eski gelenek gün çala gün kalkadır. Sabahleyin erkenden işbaşı ederiz, gün kalka paydos ederiz... Öğle oldi, Ezan okundi, artık paydos eder. Ekmeğini yiyecek, namazını kılacak, gene işbaşı edecek..." (K.K.Tahsin Kalender).

"Sabah günçalanda, akşam gün kalkanda." (K.K.Mustafa Şirin).

İnşaat işlerinde genellikle götürü usulü karşımıza çıkar. Bu usül yörede kabal, kabala ya da kesmet olarak adlandırılmaktadır. Ustabaşının inşaat işini belli bir para karşılığında toptan üzerine almasıdır.

Ustaların inşa ettikleri binalar üzerine isimlerini yazmaları sıkça görülen bir uygulamadır:

"Benim de bi kaç yerde var ismim. Mesela Abdurrahman Gazi Türbesi'nin batı penceresi üzerinde Amel Tahsin bini Şemsüddin yazar." (K.K.Tahsin Kalender).

İnşaat süreci ihtiyaç sahibinin bir usta ile konuşması ve anlaşması ile başlar. Ev sahibi nasıl bir ev istediğini, büyüklüğünü, oda sayısını vs. ustaya anlatır, yevmiye ile çalışması gereken işçi ve usta sayısı tespit edilir. Daha sonra usta ile hane sahibi birlikte evin yapılacağı araziye gider, konuşulanlar doğrultusunda evin şekli ve planı usta tarafından fikren tasarlanır. Ustanın aranıp bulunması ile ustanın isim yapmış, güvenilir bir meslek sahibi olması arasında doğrudan bir bağlantı vardır.

"...Evi işte giderdik, bahardık, görürdük, yerini görürdük, otururduk bir de müşavere ederdik, artık beş aşağı beş yukarı anlaşirdik. Metresi, yüksekliği, büyüklüğü, bunları hesap ederdik. İsterdik, beş aşağı beş yukarı anlaşirdik. Başlardık, devam ederdik..." (K.K.: Mustafa Şirin).

"...(Malzemeyi) Ev sahibi getiriyor. Şimdi ocakta ayrı kestiriyor o adam. Ocakta çalışanlar vardır, taşı kesenler vardır. Onlardan satın alıyor taşı. Nakliyasını veriyor, getirip inşaata döküyor inşaatçı. Ben alıyorum arkadaşlarımı bir kısmı daş yonuyor, bir kısmı getiriyor. Temelden başlayıp bitinceye kadar kendisine teslim ediyoruz." (K.K.Tahsin Kalender).

11. Yapı Gelenekleri

Halk mimarisi ürünlerinin yaratılması süreci içerisinde bir kısmı İç Asya' dan taşınan ve bir kısmı ise Türkiye coğrafyasının yerleşik kültürlerinden miras alınan çeşitli geleneksel uygulama ve inançlarla karşılaşmak mümkündür. İnşaatla ilgili geleneksel uygulamaları inşaatın çeşitli safhalarında gözlemleyebiliriz: Örneğin hayırlı arsa aranması, temel atımı sırasında dua ile birlikte adak kurbanı kesilmesi, gene temele uğur ve bolluk getirmesi amacıyla madeni para atılması, çatının kapatılması esnasında bayrak asılması ve yapı sahibinin ustalara bahşiş adı altında çeşitli hediyeler vermesi, inşaatın bitiminden sonra eve yerleşme esnasında Kuran-ı Kerim ve Mevlit okutulması, komşuların evi ziyareti ve çeşitli hediyeler getirmeleri vs.

Ahlat'ta gerçekleştirilen alan araştırması sırasında da konuyla ilgili çeşitli gelenek, ritüel ve uygulamalar tespit edilmiştir. Bu uygulamalar özellikle temel atılması, pencerelerin yapılması ve örtü sisteminin yapımı sırasında karşımıza çıkmaktadır.

Geleneğe göre Cuma günü inşaata başlanmaz:

"...Cuma günü hariç her gün (inşaata) başlanır..." (K.K.: Tahsin Kalender).

En yaygın geleneklerden birisi inşaat amacıyla temel çukurunun kazılmasından sonra bir kurban kesilmesidir. Bu uygulama yörede "temel kurbanı" olarak adlandırılır. Kurban genellikle küçükbaş hayvanlardan seçilir. Kanı temel çukuruna ya da temel duvarına akıtılan bu kurban, yapının felaket görmemesi ve kaza bela olmaması amacıyla kesilmektedir. Kurban, daha sonra parçalanarak pişirilerek ustalara yedirilir, komşulara ve fakirlere dağıtılır:

"...Kurban, kurban kesiyorlar. Eskiden mesela o evin temeline kan akıtmak yani oni hayırlı bir iştir, kan akıtıyorlar. Yani kurban kesiyorlar ve kurbanın eti Ustalara da veriyorlar belki yakın komşularına da veriyorlar. Kanını temele akıtırlar..." (K.K.Tahsin Kalender).

"...Kurban anane, adettir. Kesilir kurban...Binaya başladık, temeline başladık, adam bi kurban kesecek, kan akıtacak. İşte her kada, belaya karşı. Yani hayırlı olsun. Sonra komşulara etini dağıtır. İşçilerine de yedirir. Yani kurban adettir...Eskiden başını, ayaklarını duvara gömerlermiş. Fakat biz yapmadık öyle bir şey. Kurbandsız olmaz...Mesela himi kazımışız, temeli kazımışız, kurbanı

getirir kenarında keser kanını akıtır duvarın içine, hayvanı o yanda soyar götürür pişirir yedirir.”
(K.K.Tahsin Kalender).

“...Ben bitirdikten sonra, ben kendim ilk işim bi kurban alıp kesmek. Ben kendimden kestim, yani bu işi bitirdim diye Allah rızası için bi kurban keserdim...(Temelin) sağ köşesinde bi kurban keserdi, mal sahibi getirir kurbanını kesin, usta bu kurbanimizi kes der, usta keser. Etini dağıtırlar, komşulara dağıtırlar, işçilere yaparlar, yedirilir. (Kanını) temele akıtırlar...”(K.K.Mustafa Şirin).

Temel çukuruna madeni para gömülmesi de yörede tespit edilen yapı geleneklerinden birisidir. Bu uygulama esasında kansız bir kurbandır. Söz konusu para eve bolluk bereket getirmesi için atılmaktadır:

“...bazilari de eskiden para bırakıyorlar taşın altına. Cüzzi bir para. Ev sahibi bırakıyor. Mesela üç beş kuruş bir gümüş para veya şimdiki paralardan madeni para bırakıyorlar. Bu varmış. Şimdi de pek azalmış...(Temel para atılırsa) eskiden göya o ev fakir kalmazmış. Paralı kalırmış daima yani servetli kalırmış...” (K.K.Tahsin Kalender).

Temel atılması sırasında komşular ev yaptıran kişiye hayırlı olsun der ve inşaatta çalışan ustaları davet ederek yemek verir:

“...İşte falanke falan komşular ev yapıyorlar işte temel atıyorlar, komşular hayırlı olsun derler, komşuların bir kısmı o ustaları davet eder...”(K.K.Tahsin Kalender).

Tirindi adı verilen pencere lentolarının atılması sırasında ustalara inşaat sahibi tarafından bahşiş verilir ve tatlı dağıtılır:

“...Bina biz pencerelerin bitiminde pencerelerin üzerine hatıl, tek taştan hatıl atıyoruz. Biz ona tirindi diyoruz.İşte o tirindi sırasına geldiği zaman o ev sahibi o ustalara tatlı verir. Mesela baklava bağlarlar, ustalara yedirirler. İşte tirindiye geldi artık tirindi atacağız, eskiden vardı, şimdi yoktur...Valla bundan on beş, yirmi sene önceye kadar vardı. Ondan buyana zaten pencere yapımı değişti...Bahşiş vardı, eskiden vardı. Tirindi halati. Yani taa çıktı pencerelerin üstüne, artık pencerelerin üstüne hatılı atacak, orda ustaya işte bit irindi halati, bahşiş (verilirdi). Sonra bi de tatlı, o da bi yemekte bi tatlı verir, işte tirindi tatlisi. Eskiden vardı bunlar, şimdi yohtur. (Bu) adetti, evsahibi biliyor zaten, biliyor zaten, adet, anane ya!”(K.K.Tahsin Kalender).

Binanın örtü sisteminin yapılması sırasında ustalarca çatıya bir bayrak asılır ve bahşiş istenir. Bayrak asılması inşaatın tamamlanışına işarettir. Ev tamamlandıktan sonra ustalar, işçiler yapı sahibiyle helalleşir.

“...(Çatıda bayrak asmak) Vardır. Yani ben artık şeye kavuştum. Mesela nasıl bir insan istiklale kavuşur hemen bayrağını diker, minarelerde, yüksek büyük inşaatlarda bayrağı diker. Mesela ben Abdurrahman Gazi Kümbeti yaptım ve bayrağı diktim, bayrak da kaç sene orada kaldı. Ondan sonra çürüdü düştü. (O zaman ustaya) bahşiş Verirler. Mesela bi gömlek aldı bana adam, veyahutta bana bir kumaş aldı ev sahibi veya inşaat sahibi. Oluyor, bahşiş oluyor...Mesela ben köylerde

çalıştım adam evi bitirdim, bana bi koyun hediyeye verdi. Veyahut buralarda çalıştım adam bana bir kat kumaş veya bi iyi bi palto aldı verdi. Yani hediyeye olarak...”
(K.K.Tahsin Kalender).

İnşaat tamamlandıktan sonra ustalar, işçiler yapı sahibiyle helalleşir:

“Bizim bir atasözümüz var, öyle çalış ki merhabasız ayrılma. Ayrıldığıın zaman merhaban baki kalsın.”
(K.K.Tahsin Kalender).

İnşaatı tamamlanan bir eve ilk olarak Kuran-ı Kerim götürmek gelenektir. Daha sonra komşulara ve akrabalara yemek ikram edilir, gelenler hayırlı olsun dileklerini iletir:

“...şimdi bizde ilk olarak evin, evi yaptık bitirdik. En ilk önce Kuranı Kerim’ i götürür asarız. Ondandan sonra o kolum komşuya bir ziyafet o evde. Ondandan sonra eşyalarımızı taşırız. Bizde eski anane adetler öyle. Yani önce Kuranı Kerim ondan sonra bir kolum komşunun bi ziyafet, herkes hayırlı olsun dir, ondan sonra. Yeni evde, yeni evde. Adam Kuranı Kerim’ i önce götürür asar. Ondandan sonra eşya meşyasını, şuyunu buyunu taşır, bi de bi ziyafet verir. Yani eski anane adetlerimiz öyle. Fakat şimdi pek yoktur...” (K.K.Tahsin Kalender).

Türkiye’de özellikle doğum, sünnet, evlenme gibi insan hayatının önemli dönüm noktalarında, işlerin yolunda gitmesini sağlayıcı bir etkisi olduğuna inanılan ve gündelik yaşamın her alanında kullanılan nazarlıklar halk mimarisi sözkonusu olduğu zaman da karşımıza çıkar. Ahlat yöresinde nazara karşı uygulanan pratikler arasında en yaygın olanları evin saçağına veya kapı üstüne nazar boncuğu, hayvan boynuzu veya at nalı asılması ya da dini yazılar bulundurulmasıdır.

“...Koç boynuzu veya dağ keçisinin boynuzunu asanlar vardı. Fakat onların manasını ben bilmiyorum pek. Mavi boncuk takanlar hala da vardır. belki bi nazarlık duası yazar asar o kadar, başka yok...Eskiden, eskiden nal, atnalı çakarlar kapının tabanına ahırlarda. Fakat burda şimdi ben bazı evlerde de görüyorum, kapıdan içeri girerken bi at nalı çakmışlar...(Evin) kapisina eskiden mavi boncuk asarlardı. Bi de bi kaç yerde ben gördüm, geçi boynuzu çakmışlar duvara. Ahlat’ta da, Bitlis’te de, köylerde de...Bizim bu Ahlat evlerinde, Bitlis evlerinde duvarlara böyle güzel sözler yazıyoruz. Mesela bir kısmı misafirperverliğe dair. Diyor: Ya Rab kıl hanemi misafir abadelerden, hıfz eyle afetlerden ve bed nezerlerden. Yani benim bu evimi misafirperver eyle, afetlerden ve bet nazarlardan esirge. Mesela diyerinde diyor ki, açıldıkça kapansın çeşm-i eağda bi hakkı sureyi fetahna. Bu kapı açıldıkça yadların gözü kapansın inna fetahna suresinin hakkı için. Gibi güzel sözler eski Ahlat evlerinin kapılarında vardır...” (K.K.Tahsin Kalender).

Geleneğe göre eve Besmele çekildikten sonra sağ ayakla girilir ve gene sağ ayakla çıkılır. Eşiğe oturmak makbul sayılmaz:

“...Bismillahirrahmanirrahim” diyer girer. Sağ ayakla girilir. Sağ ayakla çıkılır. Daha uğurlu olur diye bazı eski anane, adetler de var. (Eşiğe oturmayı) İyiy saymazlar. Evin eşiğinin üstüne oturmak iyiy saymazlar. Çünkü bunlar eski anane adetlerdir...” (K.K.Tahsin Kalender).

Yerleşim yerinde hâlihazırda belediye teşkilatı mevcut ve dolayısıyla yazılı ve resmi bir imar hukuku yürürlükte olmakla birlikte, yerleşim yerinin gelişimini ve yapılaşma faaliyetlerini çok da katı olmayan bir düzen içerisinde tutmaya ve birlikte yaşamının getirdiği bir takım problem ya da husumetleri önlemeye veya çözmeye yarayan bazı temel kural ve kaidelerden müteşekkil olan geleneksel bir hukukun izleri de tespit edilebilmektedir. Yapı ustalarının nesilden nesile aktarılan bu sözlü hukukun özünü komşuya zarar vermemek ve ortak mülk ya da kullanım alanı olarak kabul edilen bazı sahaları (yol gibi) işgal edecek ya da daraltacak çeşitli müdahalelerden kaçınmak oluşturur:

“...Herkesin erazisi, arsası belli. Mesela birbirine zarar vermeden, veya birbirini rahatsız etmeden. Mesela benim arsam arkadadır, bugün ben bunu (evin) yükseltsem pencerelerini kapatacağım. Onun için bir riayet etmek lazım, o da komşudur...” (K.K.Tahsin Kalender).

12. Yapı Ustası Tahsin Kalender: Yaşayan İnsan Hazinesi

Ahlatlı mimar ve yapı ustalarının Ortaçağ'da parlak eserler ortaya koyarak bir mimarlık ekolü oluşturduğu ortadadır. XVI. yüzyıldan itibaren ekonomik ve siyasi olarak önemini kaybetmeye başlayan, depremler ve savaşlarla tahrip olan ve bu nedenle nüfusunu büyük ölçüde yitiren Ahlat'ta mimarlık faaliyetleri de sekteye uğrayarak gerilemeye başlamış ve köklü mimari gelenekler zaman içerisinde mahalli bir karaktere bürünmüştür. Nesiller boyunca yürütülen mimari faaliyetler yoluyla edinilen akıl ve deneyim birikimi ile yapı bilgisi ise büyük oranda hafızalardan silinmiştir.

Zayıflayarak ve mahalli bir karaktere bürünerek de olsa günümüze gelmeyi bir şekilde başaran Ahlat mimarlık ekolünün modern zamanlardaki en önemli temsilcisi, yörede “Tahsin usta” olarak nam salmış olan Tahsin Kalender'dir.

Tahsin Kalender 1928 yılında Ahlat'ın Erkizan Mahallesi'nde dünyaya geldi. Ahlat'ın köklü ailelerinden olan Kalenderoğullarındandır. Amcası olan ve Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan göç hareketleri sırasında ölen Selim, Ahlat'ın eski taş ustalarındandır. 1935-1939 yılları arasında Ergezen İlkokulunda eğitim gördü. İlkokulu bitirmesi ile askere alınması arasında kalan süreçte babası Şemsettin Kalender ile birlikte rençperlikle uğraştı. Onyediy yaşından itibaren inşaatlarda çalışmaya başlayarak taş ustalığına da adım attı. 30 ay askerlik yapmasının ardından (6 ay Samsun ve 24 ay İskenderun) 1948 yılında terhis oldu. Terhisinin akabinde postanede memur olarak çalışma imkânı varken taş işçiliğini tercih etti ve profesyonel manada bu meslekle uğraşmaya başladı. Mustafa Kara, Mustafa Subaşı ve İhsan Alçıçek, Kalender'in bu mesleğin inceliklerini öğrendiği ustalardır. Zekâsı ve becerisi ile kısa sürede sivrilerek ustabaşılığa adım atan Kalender meslek hayatı boyunca beş yüzü aşkın bina inşa etti⁶. İnşa ettiği yapılar arasında cami, çeşme, okul, değirmen, ahır, tandirevi, konut, minare, türbe gibi farklı yapı tipleri bulunmakta olup bunların neredeyse tamamı halen ayakta ve kullanılmaktadır. Kalender, doğup büyüdüğü Ahlat'ın dışında Bitlis, Erciş, Doğubeyazıt gibi yerleşim merkezlerinde de inşaat faaliyeti gerçekleştirdi. Yapı ustası olması nedeniyle zaman içerisinde marangozluk bilgisi de edinen Kalender ayrıca mezar taşı işlemeciliği ile de uğraştı.

Konya, Kayseri ve Erzurum gibi Ortaçağın önemli şehirlerini ziyaret eden Kalender özellikle Selçuklu dönemine ait yapıları inceledi ve sanatsal yönden etkilendi. Meslek hayatı boyunca onlarca çirak yetiştiren Kalender 2008 yılında fiilen taş ustalığını bıraktı. Bağkur emeklisi olan Kalender bugün geçimini emekli maaşı ve akar geliri ile sağlamaktadır.

⁶ “...Ben Ahlat' ta tam elli beş sene çalıştım. Ben öyle tahmin ediyorum ki her sene on kapı gezmiş isem beş yüzelli ev gezmişim yani. Hiç yıkılan yok benim yaptıklarımın. Hepsinde, hepsi sağlamdır hala...”

2004 yılında GESAV tarafından, el sanatlarına katkılarından dolayı ödüle layık görülen Kalender'in en meşhur eseri 1974 yılında inşa etmiş olduğu Abdurrahman Gazi Türbesidir⁷. Aynı zamanda bir şair olan Kalender'e ait şiirler Ahlat Kültür, Sanat ve Çevre Vakfı tarafından 2009 yılında yayımlanmıştır. Bu kitapta yer alan ve taş ustalığına dair bir meslek destanı olarak nitelendirilebilecek olan "Tahsin Usta" isimli yedi kıtalık şiir, ustanın kendi mesleğini son derece canlı bir şekilde tasvir ettiği başarılı bir örnektir:

"Tahsin Usta

*Oldum taş ustası çıktım ortaya,
Gıranı yaptırdım Hanifi ustaya,
Ziveledim köşeyi vurdum baltaya,
Hımları doldurdum çıktım şipanaya.
Eni kırk boyu kırkbeş ayak olacak,
Ravaka da yataklık koyulacak,
Bir ocak bir de tandır kuylanacak,
Ev hanımı diyecek usta yapacak.
İşi pazarlık ettik üç bin liraya,
Malzeme topladı geldi bir araya,
Dedim baci çoli yapak haraya,
Dedi çoli da bırakalım odaya.
Bıraktık sediri üç karış dört parmak,
Odaları da ettik dokuzar ayak,
Dedim pencereyi haraya yapak,
Dedi oni da denize karşı koyak.
Mutfağa bıraktık dört büyük tarma,
Bırakırız soğan, sarımsak, lahana,
Mutfak oldi karanlık, döndü zindana,
Meğer ambar imiş kaçak eşyaya.
O tarif etti ben durmadan çalıştım,
Hem öğrendim hem kapılara alıştım,
Hanım görmeden tirindiği atmıştım,
Ataş başıma men pahlava yapmıştım.
Senin başın yesin baklavan çöreğün,
Günlerce çalıştık yemedik aşın ekmeğün,
Çalıştık yorulduk bir su bile vermedin,
İş bitti usta beni helal et dedin..."*

Başarılı ve örnek çalışmaları, bilgi birikimi ve sahip olduğu üstün vasıflar nedeniyle Tahsin Kalender 14 Kasım 2012 tarihinde Yaşayan İnsan Hazinesi Türkiye Ulusal Sistemi kapsamında "2010 yılı Yaşayan İnsan Hazinesi"⁸ ilan edilmiş ve ödülünü dönemin Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay'ın elinden almıştır⁹. Kalender "yapı

⁷ Sahabeden Muaz bin Cebel'in oğlu olan Abdurrahman Gazi, Ahlat'ın MS.641 yılında Halife Hz. Ömer zamanında İyaz bin Ganem tarafından fethi sırasında şehit olmuştur.

⁸ Bilindiği üzere "Yaşayan İnsan Hazinesi" somut olmayan kültürel mirasın belirli unsurlarının icrası ve yeniden yapılanması için gerekli bilgi, beceri ve donanıma sahip kişileri ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır.

⁹ AREGEM tarafından yürütülen Somut olmayan kültürel miras tespit ve belgeleme çalışmaları kapsamında Eylül 2010'da Ahlat'ta Tahsin Kalender ile gerçekleştirdiğim biyografik çalışma neticesinde hazırladığım Yaşayan İnsan Hazinesi adaylık dosyası, Somut Olmayan Kültürel Miras Uzmanlar Komitesi'nin Trabzon'da Ekim 2011'de gerçekleştirdiği toplantıda değerlendirilmiş ve Tahsin Kalender'in "2010 yılı Yaşayan İnsan Hazinesi" olarak ilan edilmesi kararlaştırılmıştır.

ustası” ya da “taş ustası”ndan ziyade geleneksel mimariyi icra eden bir “mimar” olarak nitelenebilecek meziyetlere sahiptir.

XI. yüzyılda Ahlat'ta filizlenmeye başlayan mimarlık geleneğinin günümüzdeki en önemli temsilcisi olan Tahsin Kalender kendisini tam anlamıyla mimarlığa ve sanata adanmış bir insandır. Ahlat ve çevresinde taş ustalığı denilince akla gelen ilk isim Tahsin Kalender'dir. Mimarlık ve taş işçiliği konularında yeni arayışlar ve tasarımlar onun meslek hayatındaki en önemli özelliğidir. Mesleğine sonsuz bir aşkla bağlı olan Kalender tarafından inşa edilmiş olan yapılar özenli işçiliği, sağlamlığı ve estetiği ile diğerlerinden kesin olarak ayrılmaktadır. Yıllar süren araştırmaları ve denemeleri sanatkârın taş işçiliği konusunda geniş bir bilgi birikimi edinmesini sağlamıştır. Yılların ustası Tahsin Kalender gerçek manada bir sanat eserinin meydana getirilebilmesi için “sine qua non” yani olmazsa olmazların “servet, sabır ve zanaat” olduğunu ifade etmektedir:

“...Bir eseri meydana getirebilmek için servet, zanaat, sabır üçü birbirini tamamlar. Şimdi önce servet olacak. Yani oni yaptıran olacak ki ben yapayım. Oni yaptıran olmazsa ben zamanımı oraya harcasam çoluk çocuğum perişan kalır. Şimdi bizden önceki gene taş ustaları var idi. Ama bu kadar böyle ince değildi. Demek o zaman fakirliktendi muhakkak. Adam taşlan o kadar uğraşamamış, veya evleri daha basit yapmışlar. Daha Selçuklunun zamanında bakıyorsun daha muhteşem evler, daha mezar taşlarında belli, kümbetlerde belli. Eğer hattatlıkta eğer iş taş ustalığında, eğer onların şeyinde insan gördüğü zaman şimdi biz oni yapamıyoruz. Çünkü neden ne? Bizde o belki de o servet yok. Veya o sabır yok. Ama mesela ustalık olabilir. Bir taşı iki günde yapacağı beş günde yap, tam manasıyla yap. Çünkü onlar sabır işidir...”

10. TARTIŞMA

Taş işlemeciliği geleneği Türkiye Ulusal Envanterinde yer alan kültürel bir unsurumuzdur (Anonim 2014:223). Bu gelenek aynı şekilde yapı ustası Tahsin Kalender'in YİH ilan edilmesi yoluyla Yaşayan İnsan Hazinesi Ulusal Sistemine de dâhil edilmiştir. Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi kapsamında gerçekleştirilen bu çalışmalar bir sonuç değil bir başlangıçtır. Kültürel mirasımızın yaşayabilirliğinin güvence altına alınması hususunda gerçekçi bir yol ve strateji izlenmesinin gerektiği ortadadır.

Ahlat bugün nüfusu 30.000'i aşmayan küçük bir kasaba görünümündedir ve büyük ölçüde kırsal bir yerleşmedir. İbni Haldun'un nazariyesini de göz önünde bulunduracak olursak medeniyetin ve dolayısıyla sanatın şehirlerde yaratıldığı ve yaşatıldığı tarihsel bir vakia olarak karşımızda durmaktadır. Bugünün tersine Ortaçağ'da Ahlat yüz binlerce insanın yaşadığı, kaynaklarda Kubbet'ül İslam olarak anılan büyük bir İslam metropolüdür. Ticaret, sanayi ve bilim kentidir. Ahlatlı ustaların eserlerindeki estetiğin arkasında kentin ve kentin içerisinde yer aldığı havzanın zenginliği yatmaktadır. 30.000 kişinin yaşadığı kırsal bir yerleşmede taş işçiliği geleneğini yaşatacak olan sanat patronları bulmak besbelli güçtür. Bu durumda Ahlatlı ustaların Ahlat dışında da çalışabilecekleri bir ortamın yaratılması zaruri olacaktır.

Somut Olmayan Kültürel Miras perspektifi (ya da geleneği korumaya yönelik herhangi bir perspektif) doğrultusunda icrası kurum ve kuruluşların yüklenmesi en önemli sorumluluk geleneğin canlandırılması ve gelecek kuşaklara aktarılabilmesi amacıyla ciddi bir eğitim çalışması yürütmek olacaktır. Ahlat ve Ahlat taş işçiliği zikredilince akla gelen ilk şey Meydanlık mezarlığında yer alan anıtsal mezar taşlarıdır. Bu mezar taşları alelade taş ustaları tarafından değil yüzyılların imbiğinden geçerek

oluşan bir gelenekten gelen, yüksek bir plastik bilgisi ile donanmış sanatkarlar tarafından meydana getirilmiş olan muhteşem sanat eserleridir. Meydanlık mezarlığında karşılaştığımız sanatsal aşamaya ulaşmak ancak yıllar ve nesiller süren bir eğitim, deneyim ve bilgi birikimi ile gerçekleşebilecek bir durumdur. Bir kurum ya da kuruluş tarafından açılacak olan yaygın eğitim kapsamındaki bir kursun bu yönde bir gelişme sağlaması pek mümkün görünmemektedir.

Somut Olmayan Kültürel Miras perspektifi kapsamında ülkemize düşen ikinci büyük sorumluluk arz-talep dengesinin kurulması ve pazar yaratılmasıdır. Taş ustalarının çalışabileceği ciddi pazarlar ve iş imkanları yaratmak ve bunu stabil bir şekilde tutmak ciddi bir maliyet ve çaba gerektirecek, bu amaçla yeni argümanlar geliştirmek gerekecektir. Modernleşme, geleneksel yapı malzeme ve yapı tekniklerinin hızla terk edilmesi ve endüstriye dayalı malzemelerin kullanılmaya başlanmasına neden olmuştur. Geleneksel bir yapı malzemesi olan taşın yeniden ve yaygın bir şekilde yapı endüstrisi içerisinde yer alması ancak mevzuatta yapılacak yeni bir düzenleme ile meydana gelebilir. El emeğine dayalı bir sanat dalı olan taş işçiliğinde bu emeğin ve el aletlerinin yerini iş makineleri, bilgisayar destekli tezgahlar ve kesme makineleri almaya başlamıştır. Benzer sıkıntılar Ahlat'da da yaşanmaktadır. Ahlatlı taş ustası Tahsin Kalender'in ifadesiyle Ahlat'ta bugün taş ustalığının yerini alelade bir taş dizme faaliyeti almıştır. Zira günümüzde taş ustası olarak bilinen birçok kişi taşı makinede kesip duvardaki yerine yerleştirmektedir. Geçim derindeki bir kitlenin elektrikli aletleri bırakarak yeniden el aletlerini kullanmaya başlamaları nasıl sağlanacaktır?

Tahsin Kalender'in mesleğini geliştirme yönüyle olduğu kadar yeni taş ustaları yetiştirme konusunda da somut çabaları vardır. 2008 yılından itibaren bu zor mesleği fiilen yapmayı bırakmış olmasına rağmen, dolaylı yollardan hizmet etmeye ve sahip olduğu birikimi aktarmaya devam etmektedir. Bununla birlikte Tahsin Kalender'in sahip olduğu SOKÜM bilgisinin daha geniş kitlelere aktarılması ve yaşatılması ancak eğitim yoluyla gerçekleştirilebilir. Bugüne kadar onlarca kişiyi geleneksel metotlarla eğiten ve usta olmasını sağlayan Kalender'in bilgi ve deneyimlerini teorik ve uygulamalı olarak genç nesillere aktarabileceği bir kursun ve/veya akademik eğitim programının planlanması gereklidir. Ahlat'ta açılacak olan bir "Restorasyon ve Uygulama Merkezi" hem eğitimin hem de Ahlat ve çevresindeki tarihi değerlerin sistematik onarımının sağlanacağı ideal bir kurumsal yapılanma teşkil edecektir.

Geleneksel bir yapı malzemesi olan taşın geleneksel yollarla işlenerek gerek mezar taşı, gerek mimari öge ve gerekse yapı taşı olarak kullanımının sürdürülebilir bir şekilde sağlanamadığı sürece bu geleneğin devam etmesi mümkün görünmemektedir. Bu amaçla taş işçiliğinin kamu yapılarında ve dini mimarlık yapıtlarında bir ölçüde zorunlu tutulmasına dönük yasal düzenlemelerin yapılması geleneğin canlandırılması, yaşatılması ve korunarak gelecek kuşaklara aktarılması açısından yeni bir kapı açabilecektir.

11. SONUÇ

Geleneksel meslek, sanat ve zanaatlar topluma çeşitli yollardan hizmeti amaçlayan, meydana getirdiği üretim büyük ölçüde el emeğine dayalı olan, uzmanlık ve tecrübe isteyen, geçmişten günümüze geleneksel aktarım yollarıyla (usta-çırak ilişkisi ve sözlü kültür) intikal etmiş olup aynı şekilde gelecek kuşaklara aktarılmakta olan, kendisine özgü kuralları bulunan, işlevsel ve anonim bir karakter taşıyan, icra biçim ve kullanılan araç-gereçlerine dair standardizasyonun büyük ölçüde geçmişe ait olduğu, çeşitli iş, uğraş ve becerilerdir. Hızlı bir kentleşme, endüstrileşme, iç göç ve toplumsal değişimin yaşandığı ülkemizde geleneksel meslek, sanat ve zanaatlar Küreselleşmenin de etkisiyle büyük bir hızla yok olmakta ya da kullanım alanı gittikçe daralmaktadır. Bu meslek ve sanatların yaşatılarak korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması kültürel açıdan son derece büyük bir önem taşımaktadır. Bundan dolayıdır ki "El Sanatları Geleneği" 2003 yılında imzalanan UNESCO Somut Olmayan Kültürel

Miras Sözleşmesinin korunmasını ve gelecek kuşaklara aktarılmasını istediği beş konudan birisi olmuştur.

Türkiye coğrafyasında yaşatılan geleneksel mesleklerden birisi de yapı ustalığıdır. Genel bir ifade olan yapı ustalığı, mimarlık faaliyetlerinde görev alıp yapıcılık işlerini bir meslek olarak icra eden taşçı, duvarcı, dülger, marangoz gibi meslek gruplarını içerir. Yapı ustaları yapı kültürü ve geleneksel mimarlık bilgisini geçmişten günümüze nesilden nesile aktaran kişilerdir. Ahlat'ta XII. yüzyıldan itibaren parıldamaya başlayan mimarlık ve taş işçiliği geleneği Ortaçağ'da büyük bir yaratıcılık örneğidir. Ahlat'ın taş işçiliği açısından güçlü bir merkez olmasının en önemli nedeni yakın çevreden kolaylıkla temin edilebilen Ahlat taşının varlığıdır. Ahlatlı ustalarca yaratılan mimarlık kültürü büyük ölçüde Asya gelenekleri ile Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu'nun taş mimari geleneğine dayanan bir sentezdir. XVI. yüzyıldan itibaren ekonomik ve siyasi olarak önemini kaybetmeye başlayan, depremler ve savaşlarla tahrip olan ve bu nedenle nüfusunu büyük ölçüde yitiren Ahlat'ta mimarlık faaliyetleri de sekteye uğrayarak gerilemeye başlamış ve köklü mimari gelenekler zaman içerisinde mahalli bir karaktere bürünmüştür. Günümüze intikal etmiş olan bu gelenek bugün modern yapı teknikleri ve malzemelerinin yaygınlaşması, endüstriyel gelişmeler, taş işçiliğinin geçmişteki fonksiyonunu büyük ölçüde kaybetmesi, göç olgusu ve sosyo-ekonomik değişim nedeniyle yok olma aşamasına doğru ilerlemektedir. Ayrıca geleneksel bilginin usta-çırak ilişkisi içerisinde gelecek kuşaklara aktarılmasında da sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu geleneği yaşatacak olan genç nüfus, geleneği tam anlamıyla öğrenme, uygulama ve mesleki becerilerini geliştirme fırsatları bulamamaktadır.

Bununla birlikte Ahlatlı ustalar taş işçiliği ve taş ustalığını tüm olumsuz şartlara rağmen devam ettirmeye çalışmaktadır. Bu nedenle sağlanacak destekler ve uygulanacak bir programla taş işçiliği geleneğinin yeni kullanım alanları yaratılarak yaşatılarak korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması sağlanabilir. Ahlatlı ustaların ortaya oydukları yapılar ile bu yapıların meydana getirilmesini sağlayan kadim mimarlık bilgisi hiç kuşkusuz somut olmayan kültürel mirasımızın bir parçasıdır.. Bu geleneğin UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi kapsamında koruma altına alınmasının geleneğin muhafazasına yönelik toplumsal duyarlılığı arttıracığı, yerel ve ulusal düzeydeki sosyal aktörlerin geleneğin korunması konusunda daha hassas bir tutum içerisinde olacağı düşünülmektedir. Ahlatlı yapı ustası Tahsin Kalender'in Yaşayan İnsan Hazinesi ilan edilmesinin bu doğrultuda farkındalık yaratıcı bir adım olduğu ortadadır.

YÖRESEL MİMARİ TERİMLER:

Abdeshane/Aptesane: Tuvalet

Ahlat taşı: Ahlat ve çevresinde meydana getirilen yap faaliyetlerinde yaygın olarak kullanılan bir tür volkanik taş (andezit tüf).

Akıntı: Toprak damlarda yağmur suyunun akması için bırakılan eğim.

Akır: Büyükbaş hayvanların barındırıldığı mekan ya da ek yapı.

Akıt: Tonoz örtü.

Akuga: Su yolu.

Avli: Evin bir duvarla çevrili olan bahçe kısmı.

Ayak keseri: Ağaç yonmakta kullanılan bit tür kesici alet.

Ayvan/Eyvan: Üç tarafı kapalı, bir tarafı kemerli açıklığa sahip ve avluya bakan mekân.

Basmalık: Evin bahçesinde hayvan gübrelerinin tezek yapılmak üzere biriktirildiği alan.

Bat: Tandırın yapımında kullanılan kol kalınlığında uzun çamur kütle

Beden: Binaların taşıyıcı duvarları.

Bergon: Evin avlu duvarı.

Bezirhane: Aydınlatma amacıyla kullanılan bezir yağının elde edildiği, içerisinde bir tür değirmen ve fırın bulunan yapı.

Binek taşı: Evlerin dış kapıları önünde yer alan ve binek hayvanlarına binerken destek almayı sağlayan taş eleman.

Buğday kuyusu: Buğdayın saklandığı kuyu şeklinde çukurlar.

Buhçı: Ustalarca da kullanılan bir tür testere.

Bulak: Çeşme.

Cemaat odası: İnsanların toplandığı, ayrıca misafir de ağırlanan mahalle odası.

Çamur harcı: Balçıklı toprak ve samanın su ile karılması yöntemi ile üretilen bir tür bağlayıcı harç.

Çamur teknesi: Harç karmak amacıyla kullanılan ağaç tekne

Çevürme: Bir şeyin (bina, arazi) etrafını çevirecek şekilde yapılan taş duvar.

Çılhan kapı: Kasası olmayan kapı.

Çıra: 1) İçerisinde içyağı yakılan aydınlatma gereci. 2) Kandil, mum gibi aydınlatma araçlarının yerleştirildiği duvar nişi.

Çırak: Aydınlatma araçlarının muhafaza edildiği duvar nişi.

Çift pencere: Yan yana iki açıklıktan oluşan pencere.

Çirpi/Çirpi: Yapı ustalarının inşaat işlerinde kullanılan ip.

Çita: Taş duvarlarda derz.

Çivi: Ocağa çivileme metodu adı verilen yöntemle taş çıkartılırken kayaya saplanan büyük çelik kazık.

Çivileme: Taş ocaklarında taya kütlelerinin büyük demir çiviler çakılarak patlatılması.

Çol: Ev içerisinde, odaların köşesine yerleştirilmiş olan el yüz yıkanan, banyo yapılan mekân.

Dam: Toprak örtülü düz çatı.

Damar: Taş kütlesi üzerinde bulunan çizgi. Taş ocaklarında ustalar taşı damar çizgisi boyunca kırar.

Daraba: Bir tür ahşap oturak.

Darak/Tarak: Taş işlemek amacıyla kullanılan ve çekice benzeyen bir tür madeni alet.

Dergah kapı: Evlerin avlu kısmına girişi sağlayan cümle kapısı.

Derz: Duvar örgüsünde iki taş arasında kalan aralık.

Dışarı daş: Duvarın dış yüzünde kullanılan taş.

Direk taşı: İkiz pencerelerde ortada yer alan taş dikme.

Diş: Taş yontulurken alt ve yan yüzlerinde harcı tutması için çekiçle meydana getirilen çentikler.

Dişice: Pencere ve kapı kenarlarında yer alan dışarı çıkıntılı taşlar.

Divan odası: Evlerde büyük oturma odası.

Dolma: 1) Çift cidarlı taş duvarın arasının harç ve taş kırıkları ile doldurulması. 2) Binaların subasman seviyesine kadar yapılan dolgu.

Dört ayaklı çeşme: Dört taşıyıcı destek üzerine inşa edilmiş olan şadırvan benzeri çeşme.

Döşeme ağacı: Tavan kaplaması olarak kullanılan kereste.

Düğme: Zırza adı verilen kilitlerin kanca kısmı.

Ekşitmek: Harç olarak kullanılacak olan çamurun bir gece bekletilmesi.

Erkek: Pencere yapılırken dışarı bakan taş.

Filiz: Minarelerde kaide üzerinde yer alan dilimler.

Fincan direk/Fincan taşı: İkiz pencerelerin arasında kalan taş sütunce.

Firengi: Bir tür kapı kilidi.

Gamar: Duvar üzerinde son taş sırası.

Gıran/Kıran: İki ağızlı taşçı çekici.

Gon: Göçebe çadırı.

Gönye: Demir ya da ağaçtan imal edilen üç köşeli duvarcı aleti.

Göz: Oda, mekân.

Hamam: Banyo yapılan mekan.

Hark: Su kanalı.

Hatıl/Hatıl: 1) Taş duvarların dayanım gücünü arttırmak amacıyla duvar örgüsü içerisine yatay olarak yerleştirilen ahşap eleman. 2) Pencere veya kapı gibi açıklıkların üzerine yerleştirilen taş eleman.

Hatıl atmak: Tirindi adı verilen uzun taş elemanı duvar üzerinde yerleştirmek.

Hıç: Taş duvarlarda, duvarın iç ve dış yüzü arasında kalan harç tabakası.

Hım: Temel.

Hım çamuri: Temel duvarları yapılırken kullanılan civık çamur harç.

Hora taş: Toprak damın yapımında kullanılan küçük ince taşlar.

Horosani/Horasan harç: Elenip kavruulan toprak, kireç ve yumurtanın akından (bir başka tarife göre de süt, yumurta sarısı, keçi kılı ve topraktan) meydana getirilen bir cins harç.

Horumpak: Kapının arkasında yer alan sürgü sistemi

İçeri daş: Duvarın iç yüzünde kullanılan taş.

İdare: Tenekeden imal edilen bir tür gaz lambası.

İs bacası: Aydınlatma amacıyla yakılan mum, kandil vb. gereçlerin dumanları nedeniyle oluşan isin toplandığı baca.

Kabal: Ustabaşının inşaat işini belli bir para karşılığında toptan üzerine alması.

Kabale: Ustabaşının inşaat işini belli bir para karşılığında toptan üzerine alması.

Kaba taş: Temel yataklarında kullanılan yontulmamış taş.

Kalkanlı: Bir tür çatı çeşidi.

Kaide: Minarenin taban bölümü.

Kemre: Büyükbaş hayvan dışkısından imal edilen ve yakıt olarak kullanılan kurutulmuş hayvan gübresi.

Keren: Toprak damın yapımında kullanılan büyük ağaç kiriş.

Kevrek taş: Yonulması kolay taş.

Kığaç: Ponza taşı.

Kırma çatı: Dört yöne eğimli ahşap çatı.

Kilit: Taş duvarlarda, yapı taşları arasında yapılan bağlantı.

Koltuk: Taşın alt yüzü.

Kom: Koyun barındırılan yapı.

Korkuluk: Toprak damların dört tarafında yer alan yükselti.

Köşe taşı: Binaların köşelerinde kullanılan büyük boyutlu ve düzgün şekilli taş.

Kuru duvar: Harç ya da çamur kullanılmadan örülen taş duvar.

Kutur: Ağacın çapı.

Kuylama taş: Ocaktan çıkartılan kırmızı renkli taş cinsi.

Külve: Tandırın hava deliği.

Kümbet: Türbe.

Künk: Pişmiş toprak su borusu.

Küştüre: Bir tür marangoz rendesi.

Kütük taş: İnşaat faaliyetlerinde kullanılan yonulmamış kaba taş.

Lamba: Gaz yakılan bir tür aydınlatma gereci.

Lar teli: Duvarcı ustalarınca kullanılan ip.

Loğ/Lov: Toprak damları bastırmak amacıyla kullanılan silindirik taş.

Lüks/Löküs: Bir tür gaz lambası.

Maniliye: Ocaklarda büyük taş kütlelerini hareket ettirmek amacıyla kullanılan demir çubuk.

Martak/Merteg: Taban döşemesi yapılırken tars adı verilen büyük ağaç kirişler üzerine serilen daha ince ağaç elemanlar.

Merek: Hayvan yemi ve tezек depolanan yapı.

Moloz: İşlenmeden duvar örgüsüne dahil edilen kaba taş.

Musandıra: Ahşap malzemedен imal edilmiş olan dolap sistemi.

Mutfah: Mutfak.

Ocak: Yapı taşı çıkartılan ya da toplanan yer.

- Oluh:** Yağmur suyunu damdan uzaklaştırmaya yarayan ahşap eleman.
- Pahroni:** Kapı sürgüsü.
- Per:** Su değirmenlerinde çark üzerinde yer alan parmaklıklar. Oluktan gelen su perlere çarparak çarkı döndürür.
- Perdi:** Toprak damlarda kullanılan ağaç mertekler.
- Pohrang/Pöhreng:** Pişmiş toprak күnk.
- Pohrani:** Bir tür kapı kilidi.
- Polakar:** Binaların taban kısımlarında kullanılan sert taş cinsi.
- Pormut:** Duvarın nem tutarak çürümesi.
- Ravak/Revak:** Evlerde sofa işlevi gören mekan.
- Rende:** Ahşabın yüzeyini düzeltmek amacıyla kullanılan bir tür marangoz aleti.
- Sacayak:** Ocaklarda kullanılan üçayaklı demir ızgara.
- Saçma:** Küçükbaş hayvan dışkılarından imal edilen ve yakıt olarak kullanılan kurutulmuş hayvan gübresi.
- Sal:** Çelen duvarı.
- Sedir:** Ahşap malzemeden imal edilen bir tür sabit divan.
- Seki:** Oda içerisinde yükseltilmiş alan.
- Sıra daşı:** Duvar örgüsünde kullanılan yontulmuş yapı taşı.
- Suva:** Duvar yüzeyini düzgünleştirmek amacıyla kullanılan toprak kökenli harç
- Şagirt:** Yapı ustalarının yanında çalışan çırak.
- Şakul:** Ustaların duvarı düzgün bir şekilde örebilmek amacıyla kullandıkları madeni alet.
- Şaratan/Şoratan:** Dam oluşu.
- Şerefiye:** Minarenin şerefe bölümü.
- Şipana:** Binanın subasman kısmı.
- Şişe lamba:** Bir tür aydınlatma gereci.
- Taban:** Yapı taşlarının alt yüzü.
- Tabansız taş:** Moloz taş şeklinde yapı taşı.
- Taban tahtası:** Taban döşemesinin yapımında kullanılan kereste.
- Takım:** Ustanın aletlerinin bütünü.
- Tandır/Tendir:** Toprağa gömülü olarak yapılan bir tür ocak/fırın.
- Tandırbaşı:** Tandır evinde tandırın bulunduğu bölüm.
- Tandirevi/Tendirevi:** İçerisinde tandır ve ocak bulunan ve bir nevi mutfak olarak kullanılan yapı ya da mekân.
- Tarma:** Ahşap malzemeden inşa edilen asma kat.
- Tars:** Taban döşemesi ya da dam yapılırken iki duvar arasına karşılıklı olarak atılan ağaç kirişlerden her biri.
- Tavan tahtası:** Tavan döşemesinin yapımında kullanılan kereste.
- Tavla:** Büyükbaş hayvanların barındırıldığı yapı.
- Tebbe bacası:** Tandır evinin üzerinde yer alan baca.
- Tel:** Taş ocağında kaya kütlesinin damarları.
- Telbastı:** Taş kütlesi üzerinde yatay damarlar.
- Telyüz:** Taş kütlesi üzerinde dikey damarlar.
- Temiz toprak:** Ustalarca düz damların yapımında kullanımı tercih edilen toprak çeşidi.
- Tezeklik:** Evlerin avlu bölümlerinde tezeklerin muhafaza edildiği mekân.
- Tirindi:** Kapı ya da pencere lentosu.
- Tirindi halati:** Tirindi adı verilen taşlar yerine yerleştirilirken ustaya verilen bahşiş.
- Uruk:** Duvarın köşesi.
- Yanak:** Kapı ya da pencere sövesi.
- Yataklık:** Yatak, yorganın muhafaza edildiği ahşap dolap.
- Yerevi:** Tek katlı konut.
- Yonga:** Toprak damlar yapılırken toprak tabaka altına yerleştirilen ağaç kırıntıları
- Yonucu:** İnşaat alanında taşlara şekil vererek yapı taşı haline getiren usta

Yukarıbaş: Odalarda ocağın yerleştirildiği duvar.

Yuvarlak ağaç: Toprak damın yapımında kullanılan ağaç kiriş.

Yüz: Yapı taşlarında taşçı tarafından düzeltilen ve dışarıya doğru bakan kenar.

Yüznumara: Tuvalet.

Yüzükuyulu taş: Temel duvarları yapılırken kullanılan kabaca işlenmiş, büyük boyutlu taş.

Zeyerek: Aydınlatma amacıyla yakıt olarak kullanılan susam yağı.

Zırza: Kanca şeklinde kapı kilidi.

Zive: Gönye.

Zomp: Taş ustalarınca kullanılan bir tür balyoz.

SÖZLÜ KAYNAKLAR:

1. Seyfettin ACAROĞLU, 1960, Ahlat doğumlu, Evli, 3 çocuk, İlkokul mezunu, Taş ustası.
2. Bahattin AVCI, 1958, Ahlat doğumlu, Evli, 4 çocuk, İlkokul mezunu, Taş ustası.
3. Tahsin KALENDER, 1928, Ahlat doğumlu, Evli, 7 çocuk, İlkokul mezunu, Taş ustası.
4. Mustafa ŞİRİN, 1928, Ahlat doğumlu, Evli, 6 çocuk, Okur-yazar, Taş ustası.

Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezi:

B1999.0302, B1999.0303, YB.2004.0120, YB.2004.012, BVB2010.0072, BVB2010.0073, BVB2010.0074

KAYNAKÇA

- AFYONCU, Fatma (2001), **XVII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ALSAÇ, Üstün (1992), **Türk Mimarlığı**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ALTUN, Ara, (1989), "Ahlat Mezar Abideleri" mad., **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.II, İstanbul, 22-23.
- ANONİM (2014), **Yaşayan El Sanatlarımız**, Ankara: MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü Yayınları.
- ANONİM (2014), **Geçmişten Geleceğe Yaşayan Kültür Mirasımız/Türkiye Somut Olmayan Kültürel Miras Ulusal Envanteri**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ARIK, M.Oluş (1971), **Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı**, Ankara: Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları.
- ARINÇ, K. (1997), "Ahlat'da Doğal Barınaklar (Mağara-Konutlar) ve Bazı Prehistorik Yerleşme İzleri", **Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi**, 24, 105-139.
- ARSLAN, Celil (1996), **Ahlat Yapılarının Mimari Süslemeleri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- ARSLAN, Celil (2002), "Bitlis-Ahlat'taki Türk Devri Yapıları", **Türkler**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- BAYBURTLUOĞLU, Zafer (1993), **Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları**, Erzurum:Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- BEKTAŞ, Cengiz (2001), **Halk Yapı Sanatı**, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- BEYGU, A.Ş. (1932), **Ahlat Kitabeleri**, İstanbul: Hamit Matbaası.
- BORAN, Ali (1996), "Ahlat Çerkez İskender Paşa Camii", **I.Van Gölü Havzası Sempozyumu Bildirileri**, Van:
- BORAN, Ali (1997), "Ahlat Taşı (Andezit Tüf)", **Vakıflar Dergisi**, 26, 363-373.
- BORAN, Ali (1999), "Ahlat Taşının Osmanlı Döneminde Kullanımı ve Bununla İlgili Bir Arşiv Belgesi", **Vakıf ve Kültür**, 6, 53-57.
- BUĞRUL, Hasan (2010), **Van-Bitlis Yöresi XII.-XV. Yüzyıl Mezar Taşlarının İslam Öncesi Orta Asya Türk Mezar Taşları İle Bağlantıları**, Yayımlanmamış Doktora Tezi,

Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

CANTAY, Gönül (2002), "Ahlat ve Van'ın Şehir Kuruluşu", **Prof. Dr. Haluk**

Karamağaralı Armağanı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ÇAL, Halit (2002), "Tapu Tahrir Defterleri ve Hurufat Defterlerine Göre Ahlat'da Türk Mimarisi", **Prof. Dr. Haluk Karamağaralı Armağanı**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ÇELEBİ, Cesim (2001), **Yaşayan Kültür Ahlat**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

DAVULCU, M. (2009), "Sakarya Yöresi Kırsal Yerleşmelerinde Konut Mimarisi ve Ustalık Geleneği Üzerine Bir İnceleme", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, 17 (2), 687-706.

DAVULCU, M. (2011), "Genel Özellikleriyle Ahlat'ta Mimarlık Kültürü", **V.Halk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu**, 05-07 Nisan 2011, Antalya.

DEDE, Erkan (2009), **Ahlat Taşının (Ahlat-Bitlis) Mineralojik ve Jeokimyasal İncelemesi**, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

DENİZCİ, Aynur (1994), **Ahlat Kümbetlerinde Süsleme**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

DÜNDAR, Abdulkadir (2000), **Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi, (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ELMASTAŞ, Necmettin (2001), "Ahlat Yöresi'nin Turizm Potansiyeli", **Marmara Coğrafya Dergisi**, 3 (1), 153-181.

ERİÇ, M. (1979). "Geleneksel Türk Mimarisinde Malzeme Seçim ve Kullanımı", **Yapı**, 03, 42-45.

ESİN, Emel (2003), **Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

HASOL, Doğan (1990), **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.

HATİPOĞLU, Oktay (2014), "Usta Şagird (Ulu) Kümbedi Taş Süslemeleri", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2 (1), 121-132.

HERSEK, Can Mehmet (1990), "Osmanlı İmparatorluğunda Mimarlar ve Yapı Esnafı", **İslami Araştırmalar Dergisi**, 4, 42-48.

KAFESOĞLU, İbrahim (1949), "Ahlat ve Çevresinde 1945'te Yapılan Tarihi ve Arkeolojik Tetkik Seyahati Raporu", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, 1, 1, 176-180.

KALENDER, Tahsin (2009), **Ahlatlı Tahsin Usta**, Ankara: Ahlat Kültür Sanat ve Çevre Vakfı Yayınları.

KARAKUŞ, Ülkü Can (2008), **Geleneksel Ahlat Evleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

KARAMAĞARALI, Beyhan (1970), "Ahlat Mezartaşları", **Önasya**, 5, 59-60, 4-5.

KARAMAĞARALI, Beyhan (1971), "Ahlat'lı Sanatkarlar", **Önasya**, 5, 72, 4-5.

KARAMAĞARALI, Beyhan (1992), "Ahlat Anıtları", **Ahlat ve Kültürel Mirasımızın Korunması**, Ankara: Aksav Yayınları.

KARAMAĞARALI, Beyhan (1992), **Ahlat Mezar Taşları**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KARAMAĞARALI, Beyhan (2002), "XII-XV. Yüzyıllarda Ahlat'ın Kültür Tarihine Bakış", **Prof. Dr. Haluk Karamağaralı Armağanı**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

KARAMAĞARALI, Beyhan (2007), "Mezar Taşlarına Göre XII-XV. Yüzyıllarda Ahlat Kültürü", **II.Van Gölü Havzası Sempozyumu Bildirileri**, Ankara:

KARAMAĞARALI, Haluk (1970), "Ahlat'da Bulunan Tümülüs Tazındaki Türk Mezarları", **Önasya**, 5, 59-60, 6-7.

KARAMAĞARALI, Haluk (1992), "Ahlat'ın Kültür Tarihimizdeki Yeri", **Ahlat ve Kültürel Mirasımızın Korunması**, Ankara: Aksav Yayınları.

KARAMAĞARALI, Haluk (2002), "Büyük Bir Kültür ve Sanat Merkezi: Ahlat", **Türkler**, C.7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

KARAMAĞARALI, Haluk (2007), "Ahlat Kazıları (1967-1991)", **II.Van Gölü Havzası**

Sempozyumu Bildirileri, Ankara:

KILIÇ, Orhan (1999), **XVI. Yüzyılda Adilceviz ve Ahlat (1534-1665)**, Ankara: Tamga Yayıncılık.

KUBAN, Doğan (1995), **Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

KUBAN, Doğan (2009), **Batıya Göçün Sanatsal Evreleri**, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

MERÇİL, Erdoğan (2000), **Türkiye Selçukluları'nda Meslekler**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

MUTLU, Mehmet-ÖZTÜRK, Şahabettin (2002), "Ahlat Taşı'nın (Andezit Tüf) Fiziksel ve Mekaniksel Özellikleri Hakkında Bir Araştırma", **T.S.E. Standart Dergisi**, 482, 44-48.

MÜFTÜOĞLU, Ferda (2000), **Ahlat ve Erciş Kümbetlerinin Süsleme**

Çözümlenmeleri, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

OĞUZ, Burhan (2001), **Türkiye Halkının Kültür Kökenleri: İnşa, Isıtma ve**

Aydınlatma Teknikleri, İstanbul: Anadolu Vakfı Yayınları.

OĞUZ, M.Öcal (2009), **Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?**, Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

ÖNGE, Yılmaz (1970), "Ahlat Emir Bayıdır Kümbeti ve Mescidi", **Önasya**, 5, 59-60, 6-7.

ÖNGE, Yılmaz (1971), "Ahlat'da XIII. Yüzyıl Nakışlarıyla Süslü Bir Eser: Bogatay Aka-Şirin Hatun Kümbeti", **Önasya**, 5, 72, 6-7.

ÖCZAN, Özlem (1993), **Ahlat Anadolu Selçuklu Mezar Anıtlarının Çizgisel Analizi**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ÖZTÜRK, Şahabettin (2004), **Bitlis Su Mimarisi**, Malatya: Bitlis Valiliđi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

ROGERS, Michael (2000), "The Tombstones of Ahlat and Later Mediaeval Armenian Khachkars, Interrelations and Interactions (Ahlat Mezartaşları ve Geç Ortaçağ'da Kaçkarlar: İlişkiler ve Etkileşimler)", **Uluslararası Sanatta Etkileşim Sempozyumu Bildirileri**, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

SAATÇI, Suphi (1997), "Halk Mimarisinin Halk Bilimi Açısından Deđerlendirilmesi", **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür Seksiyon Bildirileri**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

SAYAN, Yüksel (1999), "Ahlatlı Sanatkarların Yetişmesi ve Türk Sanatına Katkısı Üzerine", **Müze Kent Ahlat'ın Türk Kültür Tarihinde Dünü ve Bugünü Sempozyumu Bildirileri**, Van: Ahlat Kaymakamlığı Yayınları.

SÖNMEZ, Zeki (1989), **Başlangıcından XVI. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

SÖNMEZ, Neslihan (1997), **Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.

SÜMER, Faruk (1989), "Ahlat" mad., **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. II, İstanbul, 19-22.

ŞEN, Serkan (2007), **Orhun, Uygur ve Karahanlı Metinlerindeki Meslekler**

Bağlamında Eski Türk Kültürü, Doktora Tezi, Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi.

TABAK, Nermin (1972), **Ahlat Türk Mimarisi**, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.

TAŞ, Murat (2003), "Osmanlı'dan Günümüze Yapı Üretiminde Mimarlık Meslek Örgütlenmesinin Gelişimi", **Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi**, Cilt 8, Sayı 1.

TEKİN, Rahmi (1999), "XIII. Yüzyılda Ahlat İli'nin Gerilemesine Sebep Olan Amiller", **Müze Kent Ahlat'ın Türk Kültür Tarihinde Dünü ve Bugünü Sempozyumu Bildirileri**, Van:

TEKİN, Rahmi (2000), **Ahlat Tarihi**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

TURAN, Şerafettin (1963), "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, I, 1:157-202.

ULUÇAM, Abdüsselam (2000), **Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı**

I-Van, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
ULUÇAM, Abdsselam (2002), **Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı**
II-Bitlis, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
<http://www.ahlat.gov.tr>
<http://www.yerelnet.org.tr/ahlat>

FOTOęRAFLAR:

Fotoğraf-1: Meydanlık mezarlığı (AEGM Arşivi)

Fotoğraf-2: Harabeşehir (AEGM Arşivi)

Fotoğraf-3: Emir Bayındır Mescidi ve Kümbeti (AEGM Arşivi)

Fotoğraf-4: Hasan Padişah Kümbeti (AEGM Arşivi)

Fotoğraf-5: Geleneksel Ahlat evi (AEGM Arşivi)

Fotoğraf-6: Ocaktan taşın çıkarılması (AEGM Arşivi)

Fotoğraf-7: Mezar taşı işleyen usta (AEGM Arşivi)

Fotoğraf-8: Yapı taşı işleyen usta (AEGM Arşivi)
(AEGM Arşivi)

Fotoğraf-9: Duvar ören usta

Fotoğraf-10: Geleneksel konut üzerinde inşa kitabesi (AEGM Arşivi)

Fotoğraf-11/12: Yapı ustası Tahsin Kalender (AEGM Arşivi)

Fotoğraf-13: Tahsin Kalender tarafından inşa edilmiş olan Abdurrahman Gazi Türbesi (AEGM Arşivi)

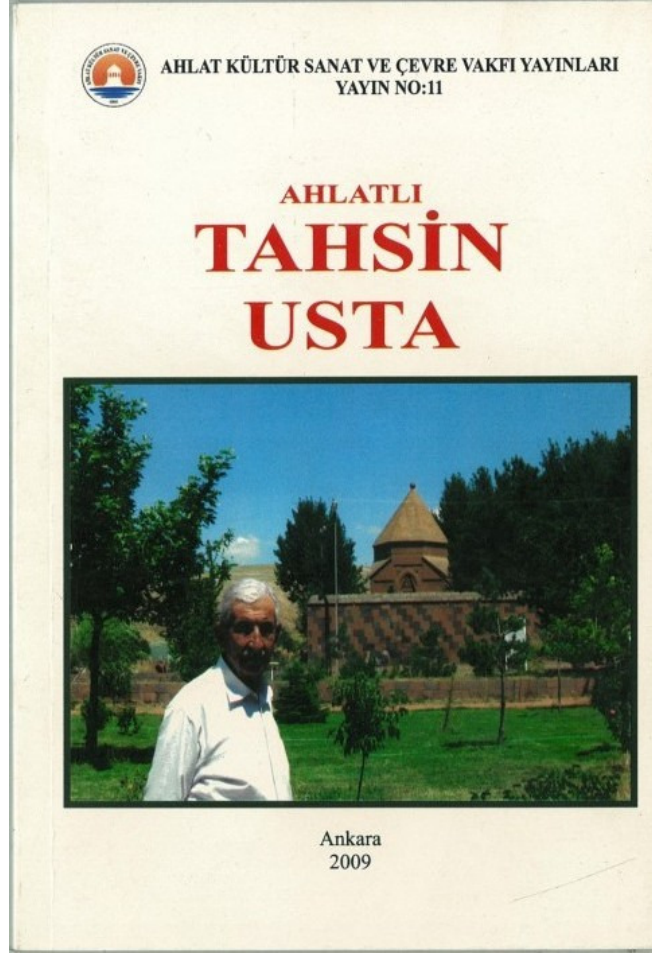
Fotoğraf-14/15: Tahsin Kalender tarafından inşa edilmiş olan kesme taş konut ve kitabesi(AEGM Arşivi)

Fotoğraf-16: Tahsin Kalender şakülün kullanımını gösterirken (www.ahlat.gov.tr)

Fotoğraf-17/18: Tahsin Kalender'e 2003 yılında GESAV tarafından verilmiş olan ödül ve berat

Fotoğraf-19:Tahsin Kalender tarafından kaleme alınmış olan şiir kitabı.